

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

KİŞVƏR ƏKRƏM qızı SƏFƏRLİ

**C.D.SELİNCERİN “ÇOV DARLIQDA UÇURUMDAN QORUYAN”
ƏSƏRİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN FRAZEOLoji BİRLƏŞMƏLƏR
VƏ ONLARIN TƏRCÜMƏ YOLLARI**

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

f.f.d. Əliquliyeva M.T

BAKİ – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3-7
I FƏSİL. Frazeologizmlər və onların təsnifatı haqqında.....	8-31
1.1 Frazeoloji birləşmələr və onların ümumi dilçilikdə rolu.....	8-22
1.2 Azərbaycan və ingilis dillərində frazeoloji birləşmələrin müqayisəli təhlili.....	22-31
II FƏSİL. C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində istifadə olunan frazeoloji birləşmə nümunələri, onların Azərbaycan dilinə tərcümə yolları və təhlili.....	32-60
2.1 C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsəri haqqında.....	32-35
2.2 C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində istifadə olunan frazeoloji birləşmələrin Azərbaycan dilinə tərcümə yolları və təhlili.....	35-60
NƏTİCƏ	61-63
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	64-65

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Gündən-günə qloballaşan dünyada elm, texnologiya, iqtisadiyyat, mədəniyyət və bir çox sahələrdə əlaqələrin yaradılması və daha da genişləndirilməsində tərcümə elmi və tərcüməçilər xüsusi rol oynayırlar.

Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri olaraq yaranan frazeoloji vahidlərin tərcüməsi zamanı bir sıra çətinliklər ortaya çıxır. Buradakı başlıca səbəblərdən biri xalqlara məxsus olan fərqli dünyagörüşləri, mədəniyyətlər və həyat tərzləridir. Milli xarakter daşdığına görə frazeoloji birləşmələr bir dildən başqa dilə transformasiya edilərkən uyğun ekvivalentlər seçilməklə ötürülməlidir. Bu zaman ən böyük çətinlik yarıdan amillərdən biri mədəniyyətlər arasında ortaya çıxan fərqlərdir. Bu olduqca təbii haldır. Bir dildə və ya mədəniyyətdə mövcud olan anlayışın – frazeoloji vahidin digər dillərə tərcümə olunması mütərcimlər üçün olduqca böyük çətinliklər törədir.

İngilis dili öz frazeologizmlər sistemi və onların daxili müxtəlifliyi ilə digər dillərdən heç də geridə qalmır. Buradakı əsas səbəb bu dilin qədimlərə gedib çıxan tarixə və mədəniyyətə sahib olmasıdır. Sabit söz birləşmələrinin müxtəlif növləri, atalar sözləri və məsəllər bu dilin frazeoloji birləşmələr sisteminin əsasını təşkil edir.

Dillər və müxtəlif mədəniyyətlər arasında ortaya çıxan fərqlər tərcümə prosesində bir sıra problemlərin yaranmasına gətirib çıxara bilər. Frazeoloji vahidlər də bu sıraya daxil olan dilin leksik vahidlərindəndir.

Frazeoloji birləşmələrlə bağlı digər bir məsələ isə onların məxəz dildən hədəf dilə hansı yollarla tərcümə oluna bilməsi problemidir. Burada tərcümə üsullarından ayrı-ayrılıqda düzgün şəkildə istifadə etmək lazım gəlir. Bunun əsas səbəbi isə frazeoloji birləşmələrin sərbəst söz birləşmələrindən fərqli olaraq məcazi xarakter daşması və onların transformasiyası zamanı düzgün tərcümə üsullarından istifadə edilməzsə, bu məcaziliyə tam şəkildə xələl gəlməsidir. Buna görə də, mütərcim bu tip birləşmələri tərcüməsi zamanı maksimum şəkildə diqqətli olmalı və onları hədəf dilə dəqiq və düzgün şəkildə ötürməlidir.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Frazeoloji birləşmələr həm dilçilik sahəsində, həm də tərcümə sahəsində hər zaman aktual mövzulardan biri olmuş və müxtəlif dövrlərdə müxtəlif linqvistlər və tərcümə nəzəriyyəçiləri tərəfindən araşdırılmış və təhlil edilmişdir.

Frazeoloji birləşmələr mövzusu ən geniş şəkildə V.V.Vinoqradov tərəfindən araşdırılmışdır. O, bu mövzuya dair elmi əsərlərində frazeoloji birləşmə anlayışı, onların növləri, işlənmə dairəsi, yaranma üsulları və s. haqqında geniş və əhatəli məlumat vermişdir.

Bu mövzuya öz əsərlərində yer verən tədqiqatçılardan biri də Afad Qurbanovdur. Müxtəlif xarici və yerli ədəbiyyat nümunələrinə istinad etməklə A.Qurbanov da frazeoloji birləşmələrə dair geniş və hərtərəfli məlumatı öz “Müasir Azərbaycan ədəbi dili” adlı əsərində vermişdir.

Buludxan Xəlilov da “Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası” adlı əsərində bu mövzuya toxunmuşdur. Müxtəlif nümunə və nəzəri məlumatlarla mövzu geniş şəkildə izah olunmuş və bu mövzuda yazıla biləcək başqa tədqiqat işləri üçün də keyfiyyətli bir mənbə rolunu oynamaqdadır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatda irəli sürülən əsas məqsəd və vəzifələr bunlardır:

- C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan əsərində” istifadə olunan frazeoloji birləşmələrin müəyyən edilməsi;
- Frazeoloji birləşmələrin tərcümə üsullarının tədqiq edilməsi və öyrənilməsi;
- Frazeoloji birləşmələrin tərcüməsi zamanı rast gəlinən problemlərin müəyyən edilməsi və həll yollarının tapılması;
- Müəyyən olunan problemlərin aradan qaldırılması

Yuxarıda sadalanan məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı qeyd olunan vəzifələrin düzgün şəkildə yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

- Frazeoloji birləşmələr və onların növləri haqqında dolğun və ətraflı nəzəri məlumatın verilməsi;
- Frazeoloji birləşmələrin məxəz dildən hədəf dilə tərcüməsi zamanı qarşıya çıxan problemlərin həll yollarının göstərilməsi;
- Frazeoloji birləşmələrin tərcümə yolları haqqında ümumi nəzəri məlumatın verilməsi;
- C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində istifadə olunan frazeoloji birləşmələrin Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı hansı tərcümə yollarından istifadə olunduğunu müəyyənləşdirmək.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Dissertasiya işinin yazılmasında müxtəlif mənbələrdən istifadə edilmişdir. Frazeoloji birləşmələr və onların növləri haqda ümumi nəzəri məlumatlar Afad Qurbanov və Buludxan Xəlilovun əsərlərində öz əksini tapmışdır. Bundan əlavə, Səlim Cəfərov, Ağamusa Axundov və başqa dilçilərində əsərlərində mövzu ilə bağlı müxtəlif nəzəri məlumatlar əldə edilə bilər.

Frazeoloji birləşmələrin tərcümə aspektindən öyrənilməsində Qılıncxan Bayramovun “Tərcümə sənəti” kitabı olduqca mühüm rol oynayır. Bu kitabda frazeoloji birləşmələrin tərcümə prosesində yaratdığı çətinliklərdən və onların hansı yollarla hədəf dilə tərcümə edilə biləcəyindən bəhs edilir.

Frazeoloji birləşmələrin təhlil edilməsi üçün həm milli, həm də xarici ədəbiyyat nümunələrindən geniş şəkildə istifadə olunmuşdur. Burada İsmayıl Şıxlı, Bəxtiyar Vahabzadə, Süleyman Rüstəm kimi milli ədəbiyyatımızın nümayəndələrinin əsərlərindən və Aqata Kristinin əsərlərindən nümunələr gətirilmişdir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin mövzusu C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində istifadə edilmiş frazeoloji birləşmələrin tərcümə yollarıdır. Bu mövzu ilk dəfə məhz bu dissertasiya işində hərtərəfli şəkildə araşdırılmış və təhlil edilmişdir. Bədii əsərdə verilmiş frazeoloji birləşmələrin hansı tərcümə metod və üsullarından istifadə edilməklə hədəf dilə tərcümə olunması tədqiq edilmişdir. Adı çəkilən əsərdə istifadə edilmiş frazeoloji birləşmə nümunələrinin

müəyyənləşdirilməsi və tərcümə üsullarının araşdırılması dissertasiya işinin elmi yenilikləri olaraq göstərilə bilər. Dissertasiya işində eyni zamanda əsərdə istifadə olunan frazeoloji birləşmələrin hədəf dilə ötürülməsi zamanı mənalalarının düzgün çatdırılması və tərcümə edilməsi də ətraflı şəkildə araşdırılıb.

Yekun olaraq, C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində istifadə edilmiş frazeoloji birləşmələrin tərcümə üsullarının elmi cəhətdən araşdırılması elmi cəhətdən yenilik hesab edilə bilər.

Dissertasiyanın elmi və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işində C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində istifadə edilmiş frazeoloji birləşmələr elmi cəhətdən tədqiq edilmişdir. Dissertasiya işi frazeoloji birləşmələrin nəzəri əsaslarının öyrənilməsində mühüm rol oynayacaq və bu vahidlərin daha da dərinlən araşdırılması işinə öz töhfəsini verəcək.

Dissertasiya işi praktiki olaraq adı çəkilən əsərdən, yerli və xarici ədəbiyyatlardan əldə olunmuş nümunələr əsasında tədqiqatçılara frazeoloji birləşmələrin müqayisəli şəkildə təhlil edilməsi ilə mövzunun tam qavranılmasına, onların tərcümə zamanı yaratdığı problemlər və bu problemlərin həlli yollarının tapılmasına şərait yaradacaqdır. Göstərilən nümunələr oxucularda praktiki cəhətdən müəyyən biliklərin formalaşmasında xüsusi rol oynayır.

Dissertasiya işi elmi cəhətdən müxtəlif sahələrdə, o cümlədən frazeoloji birləşmələrin tədqiq edilməsində, tərcümənin bu aspektdən öyrənilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Bundan əlavə dissertasiya işində frazeoloji birləşmələrlə bağlı aparılan müxtəlif tədqiqatlara dair vacib məlumatların yığcam və dəqiq formada verilməsi dissertasiya işinin elmi cəhətdən bu sahədə əhəmiyyətli rol oynamasına şərait yaradır. Dissertasiya işi frazeoloji birləşmələrin dərinlən öyrənilməsində, tərcümə zamanı yaranan çətinliklərin müəyyən edilməsi və frazeoloji birləşmələrin tərcümə yollarının araşdırılmasında elmi və praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Dissertasiya işindən mövzu ilə əlaqəli müxtəlif elmi və tədqiqat işlərinin, məqalələrin yazılmasında, bundan əlavə mühazirə və seminarlarda da əlavə ədəbiyyat olaraq istifadəsi məqsədəuyğundur.

İşin aprobeasiyası. Dissertasiya işinin mözvsuna uyğun olmaqla elmi məqalə yazılmış və çap edilmişdir.

Elmi məqalə “Frazeoloji vahidləri tipləri” adı ilə çap olunub. Məqalədə Azərbaycan dilinin leksikasında mövcud olan frazeoloji vahidlərin tipləri haqqında ətraflı nəzəri məlumat verilmişdir. Hər bir frazeoloji vahidin tipləri haqqında ayrı-ayrı nəzəri məlumatlar məqalədə öz əksini tapır.

Müxtəlif nümunələr göstərilməklə vahidlər arsındakı oxşar və fərqli xüsusiyyətlər də təhlil edilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işinin strukturunu giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı təşkil edir.

Birinci fəsildə frazeoloji birləşmələrin ümumi dilçilikdə rolundan və onların növlərindən, Azərbaycan və ingilis dillərində mövcud olan frazeoloji vahidlərin müqayisəli təhlilindən bəhs olunur və hər iki dildə mövcud olan bədii ədəbiyyat işlənən frazeoloji birləşmə nümunələrinə də yer verilir.

İkinci fəsildə C.D.Selincerin həyat və yaradıcılığı, “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində istifadə edilmiş frazeoloji birləşməşlərdən və onların tərcümə yollarından bəhs olunur. Əsərdəki frazeoloji birləşmələrə dair nümunələrin konkret təhlili aparılmış və onların hədəf dilə transformasiya yolları müəyyənləşdirilmişdir.

Nəticə hissəsində dissertasiya işində əsas etibarilə nələrin tədqiq olunduğu, hansı qənaətə gəldiyi, eləcə də dissertasiya işinin nəticəsi əks olunmuşdur. Son olaraq isə dissertasiya işində istifadə olunan mənbələr, kitablar, məqalələr, internet resursları istifadə edilmiş ədəbiyyat hissəsində qeyd olunmuşdur.

I FƏSİL. FRAZEOLOGİZMLƏR VƏ ONLARIN TƏSNİFATI HAQQINDA

1.1 Frazeoloji birləşmələr və onların ümumi dilçilikdə rolu

Qədim tarixə malik elmlərdən biri olan dilçilik elmi tarixin qədim dövrlərindən müasir dövrə qədər uzanan böyük bir inkişaf tarixinə malikdir. Dilçilik elmi çox qədim, beş min illik qədim bir tarixə malikdir. Qədim və uzunmüddətli inkişaf tarixi ilə də digər humanitar elm sahələrindən xeyli fərqlənir. Tarixdən də bildiyimiz kimi hələ eramızdan əvvəlki dövrlərdə qədim Mesopotamiya və Babilistanda şumer və akkad dillərin müxtəlif mövzulara dair lüğətlərin hazırlanması ilə məşğul olmuşlar. Bu da öz növbəsində dilçilik elminin əsasını qoymuş və onun daha sonrakı dövrlərdə inkişaf etməsini təmin etmişdir. [1, 7]

Dilçilik elmi dili müxtəlif aspektlərdən öyrənir. Dilçilik elminin fonetika, leksikologiya (frazeologiya), morfologiya, sintaksis, etimologiya, leksikoqrafiya və dialektologiya adlı sahələri vardır. [29]

Leksikologiya yunan sözü olub (*lexikos* – sözlər, *logos* – elm; təlim) deməkdir. Dilçilik elminin bir bölməsi olan leksikologiyada dilin tarixən inkişaf edən və müasir dövrdəki lüğət tərkibi öyrənilir. Danışığı zamanı istifadə olunan bütün sözlər və frazeoloji vahidlər dilin lüğət tərkibinə daxildir. Bununla yanaşı, dilin lüğət tərkibinə sadəcə sözlər deyil, leksik vahidlərdən ibarət mürəkkəb bir sistem də daxildir.

Dilin lüğət tərkibini vahid bir sistem kimi öyrənmək leksikologiyanın əsas məqsədidir.

Dildə mövcud olan söz birləşmələri iki əsas qrupa bölünür: sərbəst söz birləşmələri və sabit söz birləşmələri. Dildə mövcud olan sabit söz birləşmələri, ifadə və ibarələrin cəminə frazeologiya deyilir. Frazeologiya yunan mənşəli söz olub (*pharis* – ifadə, *logos* – elm; təlim) deməkdir. Deməli, bu termin “*ifadə*” və “*elm*” sözlərinin birləşməsindən ibarətdir. Frazeologiya termininin iki mənası vardır:

1. dildə mövcud olan frazeoloji vahidlərin cəmi;
2. frazeoloji vahidlər haqda elm.

Dildə mövcud olan ifadə, birləşmə və ibarələr frazeoloji vahid kimi öyrənilir. Məsələn: *adını əziz tutmaq, ağı başına gəlmək, baş ağartmaq, bildiyindən qalmamaq, canından pul çıxmaqla, çöpü çöp üstə qoymamaq, çörəyə əl basmaq, dedi-qodu salmaq, yüz ölçüb bir biçmək, ürəyini oxumaq* və s. [28]

“Dilçiliyin gənc sahələrindən biri də frazeologiyadır. Bu sahəsinin banisi fransız dilçisi Şarl Balli olmuşdur. Belə ki, “dilə möhkəm surətdə daxil olan birləşmələrin” öyrənilməsinin xüsusi üsullarının zəruriliyini ilk dəfə Ş.Balli əsaslandırmışdır. Struktur – dil yaranma mexanizmi obrazlı deyilsə, “paslanmış frazeoloji vahidlərin” yenidən hasiledilmə əlamətlərinin, habelə “frazeoloji qruplar” üçün səciyyəvi olan nitq planı əlamətlərinin fərqləndirilməsi də onun tərəfindən həyata keçirilmişdir. Bununla da frazeologiyanın dilçiliyin xüsusi bölməsi kimi konturu və vəzifələri göstərilmişdir”. [1, 185]

“Böyük rus dilçisi V.V.Vinoqradovun frazeologiyanın dilçiliyin müstəqil bir şöbəsi kimi formalaşmasında böyük xidmətləri vardır. Dilçilik tarixində frazeologiyanın elmi əsaslarını, frazeoloji vahidlərin xüsusiyyətlərini, zəngin təzahür formalarını, növlərini nəzəri cəhətdən əsaslandıran və onların dərin elmi təhlilini verən məhz akademik V.V.Vinoqradov olmuşdur.

O, rus dili materialları əsasında frazeoloji vahidlərin təsnifini vermişdir. Bu təsnifə görə, frazeoloji vahidlərin üç qrupu vardır:

1. frazeoloji uyuşmalar
2. frazeoloji birləşmələr
3. frazeoloji qovuşmalar

Həmin bölgü bu gün də öz əhəmiyyətini itirməmişdir. Onlara frazeoloji vahidlərin yalnız bir qrupu – frazeoloji ifadələr əlavə edilmişdir”. [1, 185-186]

“Frazeologiyayı təşkil edən birləşmə, ifadə və ibarələr bir sıra dilçilərin əsərlərində müxtəlif adlar altında verilmişdir. Bəziləri bunları frazeoloji birləşmələr, bəziləri idiomlar, bəziləri frazeoloji qruplar, bəziləri frazeoloji tərkib, bəziləri frazeologizmlər, bəziləri də frazeoloji vahidlər və s. adlandırmışlar. Belə bir vəziyyət

isə, yəni terminin qeyri-dəqiqliyi frazeoloji məsələlərin tədqiqində müəyyən çətinliklər əmələ gətirir. Frazeoloji vahid haqqında, təxminən, aşağıdakı tərfi münasib hesab etmək olar.

Dildə bu və ya başqa mənə, yaxud məzmunu ifadə edən hər bir sabit birləşməyə, bölünməz ifadə və ibarələrə frazeoloji vahid deyilir”. [10, 369]

Frazeoloji vahidləri yaradan sözlər onların tərəfləri və ya komponentləridir. Məsələn: *ürəyi açılmaq* birləşməsində *ürəyi* sözü I komponent, *açılmaq* sözü isə frazeoloji vahidin II komponentidir.

İki, üç və daha artıq sözdən ibarət olan frazeoloji vahidlər də olur. Komponentlərinin sayına görə frazeoloji vahidləri aşağıdakı qruplara bölmək olar:

1. İki komponentli frazeoloji vahidlər: *şər qarışmaq, qəribçilik çəkmək, öhdəsindən gəlmək, meydan oxumaq, lağa qoymaq, kefi korlanmaq*
2. Üç komponentli frazeoloji vahidlər: *tozunu göyə sovurmaq, sözünün yerini bilmək, pambıqla baş kəsmək, öz kölgəsindən qorxmaq*
3. Üç sözdən artıq komponentli frazeoloji vahidlər: *tut ucundan, göyə çıx, su üstündə ocaq qalamaq, quru palçığı divara yapışdırmaq, papağını qabağına qoyub fikirləşmək, köhnə palan içi sökmək* [28]

Ümumi və xüsusi olmaqla frazeoloji vahidlər iki yerə bölünür. Ümumxalq dilində istifadə olunan frazeoloji vahidlərə ümumi frazeoloji vahidlər deyilir. Məsələn: *ağlında qalmaq, bağına basmaq, söz vermək, özünü itirmək, ağına su alıb oturmaq, baş sındırmaq, can yandırmaq, bir başına, bir dizinə döymək* və s. [28]

Bəzi hallarda fərdi frazeoloji vahidlər də adlanan xüsusi frazeoloji vahidlər bədii əsərlərin dilində rast gəlinir. Müxtəlif yazıçı və şairlər tərəfindən bu tip frazeoloji vahidlər əsərlərinin bədii təsir gücünü artırmaq üçün istifadə olunur. Məsələn:

“Dağın səxavəti, bumbuz çeşmələr,

Biz də süzülmişük bu qayalardan.

Min ulduz ötürdük, gözündə kədər,

Min günəş gözlədik söküləndə dan”. (Sabir Rüstəmxanlı) [8, 260-261]

Frazeoloji vahidlərin bir sıra xüsusiyyətləri vardır.

1. Bu vahidlər ümumi bir mənanı ifadə edirlər.
2. Frazeoloji vahidlərin obrazlılıq, emosionallıq kimi xüsusiyyətləri də vardır.
3. Milli xüsusiyyətləri də özlərində əks etdirirlər.
4. Bu vahidlərin mənasını təşkil edən sözlər bir-biri ilə qaynayıb-qarışır.
5. Eyni sözün təkrar olunması ilə yaranan frazeoloji vahidlər də mövcuddur.
6. Bu vahidlərin komponentləri məcazi mənada istifadə olunur.
7. Dilin lüğət tərkibində bu vahidlər qəlibləşmiş şəkildə mövcuddur.

Frazeoloji vahidlərlə sözlərin bir sıra oxşar və fərqli xüsusiyyətləri vardır. Hər iki leksik vahidin bir sıra oxşar xüsusiyyətlərinə diqqət yetirək:

- həm frazeoloji vahidlər, həm də sözlər müəyyən leksik mənaya malikdirlər.
- hər ikisinin quruluşuna görə növləri vardır.
- frazeoloji vahidlər və sözlər cümlə daxilində müəyyən sintaktik vəzifəni icra edirlər.
- hər iki leksik vahid digər cümlə üzvləri ilə qarşılıqlı sintaktik əlaqə yaradırlar.
- məna etibarilə hər ikisi bir məfhum anlayışını özündə cəmləşdirir.
- həm frazeoloji vahidlər, həm də sözlər müəyyən bir nitq hissəsinə aid olurlar.
- hər iki leksik vahid omonimlik, sinonimlik və antonimlik xüsusiyyətinə malikdir.
- həm frazeoloji vahidlər, həm də sözlər dilə məxsus vahidlərdir və cümlə qurulmasında mühüm rol oynayırlar.

Oxşar xüsusiyyətlərlə yanaşı, frazeoloji vahidlər və sözlər bir sıra fərqli xüsusiyyətlərə də malikdirlər. Hər iki vahid arasındakı fərqli xüsusiyyətlərə diqqət yetirək:

- Hər bir söz kök və şəkilçi hesabına yaranır, yəni ayrı-ayrılıqda sözlər bu iki morfemdən ibarətdir. Eyni zaman frazeoloji vahidlər də iki və daha artıq sözün birləşməsindən yaranır. Məsələn: *bir tərəziyə qoymaq, cana yığılmaq, çiçəyi burnunda olmaq, dabanına daş dəymək, ehtiyacdan qurtarmaq, ədası yerə-göyə sığmamaq* və s. [28]
- Sözlərin köməyi ilə müxtəlif yeni sözlər yaratmaq mümkündür. Məsələn: *kitab – kitabxana, su – sulu – susuz - susuzluq, dəniz – dənizçi – dənizçilik* və s. sözlərdən fərqli olaraq frazeoloji vahidlərdən isə cümlə qurulmasında istifadə olunur.
- Sözlər və frazeoloji vahidlər arasındakı digər bir fərq onların mənə morfoloji cəhətdən müstəqil şəkildə istifadə oluna bilinməsindədir. Sözlər ayrı-ayrı müstəqil mənaya malik olur və cümlə daxilində müəyyən cümlə üzvü kimi çıxış edirlər. Sözlərdən fərqli olaraq frazeoloji vahidlər isə bütöv bir vahid olaraq nəzərə alınır, yəni onları tərəfləri ayrı-ayrılıqda bir mənə kəsb etmir. Məsələn: *ədavət toxumu səpmək, əhdindən dönmək, fikri dağda-daşda olmaq* və s. [28]
- Frazeoloji vahidlərdən fərqli olaraq sözlərin həm həqiqi mənası, həm də məcazi mənası vardır. Məsələn: *fikri dolaşmaq, görməyə gözü olmamaq, hamıya bir gözlə baxmaq* və s. [28]
- Sözlər müəyyən ada malikdir, frazeoloji vahidlərdə isə bu adlar obrazlılıq xüsusiyyətinə malik olurlar. Məsələn: *heç kimin toyuğuna “kiş” deməmək, intiqamını yerdə qoymamaq, ipə-sapa yatmamaq, işıq üzü görmək* və s. [28]
- “Sözlər söz yaradıcılığı modelləri əsasında, frazeoloji vahidlər isə qrammatik modellər əsasında əmələ gəlir”. [8, 262-264]

Sadə sözlərdən əlavə frazeoloji vahidlərin mürəkkəb sözlərlə də bir sıra fərqli xüsusiyyətləri vardır:

- Mürəkkəb sözlər dil vahidi olaraq leksik vahid, frazeoloji vahidlər isə sintaktik vahid hesab olunur.
- Frazeoloji vahidlər məcazi mənaya malik məfhumu ifadə etdiyi halda, mürəkkəb sözlər birbaşa müstəqil mənaya malik məfhumu özündə cəmləşdirir. Məsələn: *işıqlı günə çıxmaq, kağız üzərində qalmaq, kəlməsini ağızında qoymaq, kölgəsi üstündən əskik olmamaq* və s. *kəklükotu, dəvədabanı, itburnu, çaytikanı* və s. [28]
- Mürəkkəb sözlərin ifadə etdiyi mənə müstəqil şəkildə aydın başa düşülür, frazeoloji birləşmələrin malik olduğu mənəni isə istifadə olunduğu mətn və ya cümlə daxilində anlamaq olur.

“Feli frazeoloji vahidlərin quruluşu barəsində fikirlər müxtəlifdir. Türkoloq N.A.Baskakov feli frazeoloji vahidləri həm tərkibi fellər, həm də mürəkkəb fellər adlandırır. Türkoloqlardan A.N.Kononov feli frazeoloji vahidləri mürəkkəb fellərə daxil edir. S.Cəfərov, Z.Budaqova və digərləri feli frazeoloji vahidləri mürəkkəb felin bir növü hesab edirlər. A.Ələkbərov feli frazeoloji vahidləri mürəkkəb fel hesab etməyin əleyhinə olmuşdur”. [8, 264]

“Müasir Azərbaycan dilinin frazeologiyasını iki böyük qrupa bölmək olar:

1. Frazeoloji sabit söz birləşmələr
2. Frazeoloji sabit ifadə və ibarələr” [8, 266-267] [28]

Frazeoloji sabit söz birləşmələri frazeoloji sabit ifadə və ibarələrdən aşağıdakı fərqli xüsusiyyətlərə malikdir.

1. Frazeoloji sabit söz birləşmələri frazeoloji sabit ifadə və ibarələrə nisbətən dildə daha çox işlənir.
2. Frazeoloji sabit birləşmələr cümlənin bu və ya digər üzvü vəzifəsində işlənir.

3. Fazeoloji söz birləşmələri çox vaxt tək sözün sinonimi, ekvivalenti kimi işlənir. Məsələn: *yola düşmək – getmək, acığı tutmaq – hirslənmək, özünü itirmək – çaşmaq* və s.
4. Frazeoloji söz birləşmələri frazeoloji ifadə və ibarələrin tərkibində işləyə bilər. Məsələn: *el gözündən düşən boy atmaz, elin gücü bir olsa, düşmənlərə dara çəkilər, yalançının üzü qara olar* və s. [8, 266-267] [28]

Eyni zamanda frazeoloji birləşmələr də adlanan sabit söz birləşmələrinin söz birləşməsinin digər bir növü olan sərbəst söz birləşmələri ilə bir sıra oxşar və fərqli xüsusiyyətləri vardır:

- Hər iki növ söz birləşməsi iki və daha artıq sözün iştirakı ilə yaranır.
- Həm frazeoloji sabit söz birləşmələri, həm də sərbəst söz birləşmələri cümlə tərkibində müəyyən cümlə üzvü funksiyasını yerinə yetirir. Məsələn: *kömək əli uzatmaq, lağa qoymaq, meşəyə odunla getmək* və s. – sabit söz birləşməsi; *idarə heyəti, şəxsiyyət vəsiqəsi, nümayəndələr palatası, gözləmə zalı* və s. – sərbəst söz birləşmələri.
- Hər iki növ söz birləşməsi eyni modelə malikdir.
- Həm frazeoloji sabit söz birləşmələrinin, həm də sərbəst söz birləşmələrinin tərəfləri bir-birinə qrammatik əlaqələr vasitəsilə bağlanır. Yəni, hər iki söz birləşməsi növü formal cəhətdən eynilik təşkil edir. [8, 267]

Hər iki növ söz birləşməsi arasındakı fərqli xüsusiyyətlər isə bunlardır:

- Frazeoloji sabit söz birləşmələri dilin lüğət tərkibində hazır formada mövcud olmaları ilə sərbəst söz birləşmələrindən fərqlənirlər. Sərbəst söz birləşmələri isə dildə mövcud olan qayda-qanunlara əməl etməklə müxtəlif formalarda yaradıla bilər. Məsələn: *kitab mağazası, kitab üzü, kitab səhifəsi* və s.
- Frazeoloji sabit söz birləşmələrinin komponentlərini təşkil edən sözlər ayrı-ayrılıqda müstəqil mənaya malik olmur.

- Frazeoloji sabit söz birləşmələri dilçiliyin frazeologiya, sərbəst söz birləşmələri isə sintaksis bölməsində öyrənilir.
- Sərbəst söz birləşmələrinin tərəfləri ayrı-ayrılıqda işlənə bildiyi halda, frazeoloji sabit söz birləşmələrinin tərəfləri bu xüsusiyyətə malik deyildir.
- Frazeoloji sabit söz birləşmələri əmələ gəlməsi sərbəst söz birləşmələri ilə bağlıdır.
- Frazeoloji sabit söz birləşmələrinin komponentləri müstəqil mənaya malik deyildir, məcazi mənada istifadə olunur. Sərbəst söz birləşmələri isə tam əksinə müstəqil həqiqi mənaya malikdir.
- Strukturuna görə frazeoloji sabit söz birləşmələri dəyişməzdir, lakin bəzi hallarda bu birləşmələrin tərəflərini təşkil edən sözləri başqa sözlərlə əvəz etmək də mümkündür. Məsələn: *mat qalmaq – mat qoymaq- mat vermək, milçək qovmaq – milçək tutmaq* və s. Sərbəst söz birləşmələrinin tərəflərini təşkil edən sözlər isə istənilən şəkildə dəyişdirilə bilər. Məsələn: *isti su – bulaq suyu – dəniz suyu* və s. [28]
- Sabit söz birləşmələrinin tərəflərindəki sözlərin yerini dəyişmək olmaz. Onlar sabit və dəyişməzdir. Sərbəst söz birləşmələrində isə tərəflər arasına sözlər əlavə etmək olar. Məsələn: *bulaq suyu – bulağın sərin suyu* və s.
- Sərbəst söz birləşmələrini bir söz ifadə etmək mümkün deyildir. Frazeoloji sabit söz birləşmələrini isə müəyyən bir sözün qarşılığı kimi istifadə etmək olar. Məsələn: *nə ağ deyir, nə qara – susmaq, nişan vermək – göstərmək, ovxardan düşmək – korşalmaq* və s. [28]
- Bu növ birləşmələr arasındakı digər bir fərq onların digər bir dilə tərcümə olunmamasındadır. Frazeoloji sabit söz birləşmələri hərfi şəkildə tərcümə edilə bilməz, çünki hərfi tərcümə onların mənasının düzgün ötürülməsinə xələl gətirə bilər. Sərbəst söz birləşmələrində isə bu hal bir qədər fərqlidir. Onların tərəfləri ayrı-ayrılıqda müstəqil

mənaya malik olduqlarına görə başqa bir dilə tərcümə edilərkən hərfi şəkildə tərcümə oluna bilirlər.

Frazeoloji sabit söz birləşmələri müəyyən xüsusiyyətləri ilə frazeoloji sabit ifadə və ibarələrdən seçilir. Frazeoloji vahidlərin növləri arasındakı fərqlərə nəzər salaq.

1. Frazeoloji sabit söz birləşmələri öz işlənmə dairəsinə görə frazeoloji sabit ifadə və ibarələrdən xeyli fərqlənir.
2. Frazeoloji sabit söz birləşmələri hər hansı bir cümlə üzvü funksiyasını yerinə yetirə bilər.
3. Sabit söz birləşmələri ekvivalentlik xüsusiyyətinə malikdir. Məsələn: *ömür sürmək – yaşamaq, ön plana çəkmək – vurğulamaq, pərə-pərə düşmək – dağılmaq* və s. [28]
4. Frazeoloji sabit ibarə və ifadələrin tərkib hissəsi kimi frazeoloji sabit söz birləşmələrindən istifadə oluna bilər. Məsələn: *həqiqəti demək yaxşıdır, amma ağızdan köpük gətirir* və s. [10, 373-374] [28]

Frazeoloji söz birləşmələrinin növləri heç də bütün xüsusiyyətlərinə görə bir-biri ilə eynilik təşkil etmir. Onları müəyyən xüsusiyyətlərinə görə bir sıra tiplərə ayırmaq olar. “Azərbaycan dilindəki frazeoloji söz birləşmələri üç tipə bölünür:

1. frazeoloji qovuşma
2. frazeoloji birlik
3. frazeoloji birləşmə”. [10, 375-376]

Frazeoloji qovuşmalarda öz müstəqil mənalarından uzaqlaşan sözlər bütöv, vahid bir mənanı ifadə edirlər. Sabit söz birləşmələrinin bu növündə sözlər öz ayrı-ayrı mənalarında deyil, vahid bir mənada istifadə olunur. Məsələn, *gözünün acısını almaq* frazeoloji qovuşmasına baxaq. Bu birləşmənin mənası *azacıq yatmaq, bir qədər yatıb dincəlməkdir*. Nümunədə də görüldüyü kimi, birləşmənin komponentlərini təşkil edən sözlərin heç biri öz müstəqil mənalarında istifadə olunmamış, birlikdə ümumi bir mənanı ifadə edirlər. Bu tip birləşmələrdə sözlər

tamamilə qaynayıb-qarıxdığı üçün frazeoloji qovuşmalar mənə cəhətdən bölünməz hesab olunur. Frazeoloji qovuşmalara dair nümunələr: *burnunun ucu göynəmək* (çox darıxmaq), *göz götürməmək* (paxıllıq etmək), *dil-dodağı qurumaq* (danışmağa gücü, taqəti olmamaq; nitqi qurumaq), *sarı simə toxunmaq* (həssas nöqtəyə, incə məqama toxunmaq) və s. [28]

Frazeoloji vahidlər eyni zamanda idiomlar da adlanır. [4, 89] Frazeoloji qovuşmalar da eyni zamanda cümlə üzvü funksiyasını yerinə yetirirlər. Cümlə daxilində müəyyən sintaktik əlaqələrlə bir-birinə bağlanan cümlə üzvlərindən biri kimi sintaktik funksiyanı yerinə yetirə bilirlər.

Frazeoloji sabit söz birləşmələrinin digər bir növü frazeoloji birliklərdir. Bu tip vahidlərdə birləşmənin tərəflərini təşkil edən sözlərdən birində sözün həqiqi mənası müəyyən qədər hiss olunur. Frazeoloji birliklər də frazeoloji qovuşmalar kimi mənə cəhətdən bölünməz olurlar. Məsələn: *yoluna çıxmaq*, *söz eşitməmək*, *ağız büzmək*, *qulaqlarını şəkləmək*, *dərs almaq* (götürmək) və s.

Frazeoloji birləşmələrdə isə komponentləri təşkil edən sözlərdən biri mənasını qoruyub saxlayır, digər söz isə bu sözə mənə cəhətdən – asılı olur. Bu tip birləşmələrdə birinci tərəfdəki sözlər həm mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edə, həm də birləşmənin tərəfləri arasına müxtəlif sözlər daxil ola bilər. Məsələn: *söz çevirmək*, *sözündən dönmək*, *qulaq vermək*, *qulaqlarını şəkləmək*, *baltası daşa dəymək*, *qazancını kəsmək*, *iliyinə işləmək* və s. [28]

Frazeoloji birləşmələrin digər iki növ sabit söz birləşmələrindən fərqi ondadır ki, bu tip birləşmələrdə tərəfləri təşkil edən sözlərdən birinin həqiqi, digərinin isə məcazi mənası olur. Burada məcazilik birləşmənin məcazi mənada işlənən tərəfində özünü göstərir. [10, 378]

Frazeoloji sabit söz birləşmələri ilə frazeoloji sabit ibarə və ifadələr arasında bir sıra fərqli cəhətlər vardır:

- bu tip birləşmələr sabit söz birləşmələri ilə müqayisədə dildə daha az istifadə olunur.

- frazeoloji vahidlərin bu növündə tərəflər arasındalı sintaktik əlaqə daha nəzərəçarpan olur.
- sintaktik funksiyalarına görə bu vahidlər əsasən cümlə kimi çıxış edir.
- frazeoloji ibarə və ifadələr ekvivalentlik xüsusiyyətinə malik deyildir. Heç bir sözlə sinonim olmurlar.

Frazeoloji sabit ifadələrin əsasını sözlərin həqiqi mənası təşkil edir. Bu tip ifadələrdə məna sabit və dəyişməz olur. Atalar sözləri, məsəllər, yazıçıların yaratdığı məsəlvari ifadələr, aforizmlər, rəvayətli ifadələr, ştamp və klişelər, ədəbi sitatlar bu tip frazeoloji vahidlər sırasına daxildir. [4, 99]

Atalar sözləri bitmiş bir fikri ifadə edən frazeoloji vahidlərdir. Atalar sözləri və məsəllər xalqın milli təfəkkürünün məhsulu olub, müxtəlif məzmunlara sahibdirlər. Onlar dildə hazır şəkildə mövcud olurlar. Məsələn: *acı danışan şirin söz eşitməz, dərdini dindirmə, özü dillənər, günəş havanı isidər, dostluq qəlbi, qonağın payını Allah yetirər, meyvəli ağac daşlanar* və s. [12]

Atalar sözləri və məsəllər geniş məzmun müxtəlifliyinə sahib olmaları ilə seçilir.

“Vətənpərvərlik mövzusunda:

- Ana kimi yar olmaz, vətən kimi diyar
- Bülbül gülü sevər, insan vətəni
- Dolanmağa yad ölkə, ölməyə vətən yaxşı
- Qəriblik cənnət olsa, yenə vətən yaxşıdır

Yalan və həqiqət mövzusunda:

- Qurani yarpaq-yarpaq yeyir, yalanı başdan aşır
- Sözü yanlışı olur, yalanı olmaz
- Uzun yolun bu başında yalan danışan, o başında özü də inanar
- Həqiqəti danan adam əsl insan ola bilməz

Dostluq mövzusunda:

- İgidin yaxşı dostu ömrü cavan eyləyər.
- İki dostun arasına girməzlər
- Köhnə düşmən dost olmaz
- Sözü acı olanın, dostu az olar

Dil və söz mövzusunda:

- Sözün ilə işin bir olsun
- Şirin söz baldan şirindir
- Yalan dildən lal dil yaxşıdı
- Şirin dil ilanı yuvasından çıxardar

Mərdlik və igidlik mövzusunda:

- Yüz namərd bir mərdi əvəz edə bilməz
- Namərdi qova-qova mərd eylərsən
- Mərdin sözü kəsər, namərdin gözü
- İgid oğul düşməyə əyilməz
- İgid döyüşdə bəlli olar nə ki, barışda
- İgid ölər, adı qalar, müxənnətin nəyi qalar” [12]

Frazeoloji sabit ifadələrin digər bir növü isə məsəllərdir. Məsəllərin atalar sözlərindən əsas fərqi onların konkret bir hadisə ilə bağlı olmasıdır. Burada fikir daha bitmiş şəkildə olur. Məsələn: *hər oxuyan Molla Pənah, hər qatırçı Murad olmaz, körpü çaydan uzaq düşüb, Hacı Qara kimi xəsisdir, div dəmirdən qaçan kimi qaçı, Çulunu sudan çıxarmaq, çünki oldun dəyirmançı, çağır gəlsin dən, Koroğlu, söz ki ağızdan çıxdı, artıq səninki deyil, Əflatun dostumdur, həqiqət isə daha əzizdir, ipinin üstünə odun yığmaq olmaz, işləməyən dişləməz* və s. [28]

Hikmətli sözlərə əsasən bədii ədəbiyyat nümunələrində rast gəlinir. Müxtəlif yazıçı və şairlərin müəyyən bir məsələyə olan münasibətini bildirir. Hikmətli sözlər eyni zamanda quruluşu etibarilə sabit ifadə və ibarələrdən fərqlənirlər. Frazeoloji

ifadə və ibarələr əsasən ismi və ya feli birləşmə şəkildə olur, hikmətli sözlər isə bütöv bir cümlə şəklində ifadə olunur.

“Hikmətli sözlərin dəqiq mənə ifadə etməsi onların xalq kütlələri arasında sürətlə yayılmasına imkan yaradır. buna görə, bəzi hallarda hikmətli sözlərə “qanadlı sözlər” də deyilir”. [4, 101-102]

Hikmətli sözləri aid olduqların xalq ədəbiyyatları nümunələrinə görə aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

1. “Azərbaycan ədəbiyyatında istifadə olunan hikmətli sözlər: Ağıl ata kürkü deyil ki, irslə övladına keçə (Mirzə Fətəli Axundov); Azadlıq ifrat dərəcəsinə çatdıqda özbaşınalığa çevrilir (Abbasqulu ağa Bakıxanov); Axmaqlarla oturub-durmaqdansa, kitabla tənha oturmaq yaxşıdır (Qasım bəy Zakir); Azadlıq gözəl yaşamaq üçündür (Cəfər Cabbarlı)
2. Rus ədəbiyyatında istifadə olunan hikmətli sözlər: Ağıllı hərəkət etmək üçün təkcə ağıl azdır (Fyodor Dostoyevski); Ağıllı öyrənməyi, axmaq isə öyrətməyi xoşlayır (Anton Çexov)
3. Dünya ədəbiyyatında istifadə olunan hikmətli sözlər: Almazı ancaq almaz cilalaya bilər (Heyne); Allah sizə bir üz verib, bir dənə də siz əlavə etməyin (Uilyam Şekspir); Allahın ən gözəl əsəri könüldür. Qalan hər şey ancaq əsərin əsəridir (Cəlaləddin Rumi); Açılan hər məktəb bir həbsxananın bağlanması deməkdir (Viktor Hüqo)”. [4, 102]

“Birləşməni təşkil edən sözlərin müəyyən qrupunun məcazi və digər qrupunun həqiqi mənada (bəzən də əksəriyyətinin həqiqi mənada) işlənilməsi nəticəsində yaranıb, əsasən ədəbi dilin bədii üslubunda istifadə olunan obrazlı birləşmələrə frazeoloji ibarə deyilir”. [10, 382] Frazeoloji ibarələrə isə bədii əsərlərdə, əsasən, dram əsərlərində yer verilir və bu tip frazeoloji vahidlər də müəyyən üslubi keyfiyyətləri özündə birləşdirir. Məsələn:

“Danışdıq ömürdən olub keçəni

Sən bahar soraqlı qarlı qışmısan.

Yer də axtarırdım, axı, mən səni

Neyləyim, əlimə göydə düşmüşən". (N.Kəsəmənli) [7, 19]

"Rəngin dalındakı həqiqətə bax!

Həqiqət nəzilər, amma üzülməz.

Yalan çiçəklənər, boy atar, ancaq

Bəhər verə bilməz, bar verə bilməz" (Bəxtiyar Vahabzadə) [7, 28]

Frazeoloji vahidlər mənaca müxtəlif qruplara ayrılır:

1. "Omonim frazeoloji vahidlər
2. Sinonim frazeoloji vahidlər
3. Antonim frazeoloji vahidlər
4. Çoxmənalı frazeoloji vahidlər" [8, 277]

Omonim frazeoloji vahidlər bir neçə mənəni özündə birləşdirən vahidlərdir. V.Vinoqradoy da bu vahidlərin sayca az və məhdud olduğunu qeyd edir. Frazeoloji vahidlərin omonimlik xüsusiyyətinə malik olması üçün onların tərəflərini təşkil sözlərin ayrı-ayrılıqda bu funksiyanı icra etməsi lazım gəlir. Məsələn : *səs vermək, özünü düzətmək, qabağa düşmək* və s. [28]

Sinonim frazeoloji vahidlər isə bir-birinə əvəz edə bilən, mənə cəhətdən bir-birinə yaxın vahidlərə deyilir. Dildə sinonim frazeoloji vahidləri sayı digər vahidlərlə müqayisədə daha çoxdur. Məsələn: *qabağa atmaq – qabağa salmaq, qabağına daş dığırılmaq – qabağına kötük itələmək, rəhmə gətirmək – ürəyini yumşaltmaq* və s. [28]

Sinonim frazeoloji vahidlərin bir sıra növləri var:

1. Frazeoloji vahidin tərəflərini təşkil edən sözlərin sinonimləri ilə əvəz edilməsi ilə formalaşanlar
2. Frazeoloji vahidin tərəflərini təşkil edən sözlərin sinonim olmayan sözlər ilə əvəz edilməsi ilə formalaşanlar
3. Qoşa tərkibli sözlərdən ikincisinin əvəz edilməsi ilə formalaşanlar

4. Frazeoloji vahidin tərəflərini təşkil edən sözlərin fərqli olması ilə formalaşanlar
5. Müxtəlif qrammatik şəkildə qəbul etməklə dəyişən sözlərdən ibarət olan frazeoloji vahidlər.

Mənaca bir-birinə zidd olmaq antonim frazeoloji birləşmələrin ən bariz xüsusiyyətidir. Bu vahidlər də kifayət qədər dilin lüğət tərkibində mövcuddur. Məsələn: *rəngə-ruha gəlmək – rəngi ruhu qaçmaq, sahmana salmaq – salamat yer qoymamaq, səsinə çıxarmaq – səsinə içinə salmaq, şans düşmək – şansını qaçırmaq* və s. [28]

Sözlər kimi frazeoloji vahidlər də çoxmənalı olmaq xüsusiyyətinə malikdir. Bəzən bu vahidlər omonim frazeoloji vahidlərlə qarışdırıla bilər, lakin onlar arasında müəyyən fərqlər vardır. Çoxmənalı frazeoloji vahidlər eyni vahidin bir neçə mənanı ifadə etməsidir, yəni bu mənalarda müəyyən yaxınlıq olur. Məsələn: *taleyi ilə oynamaq, tamah salmaq, ürəyə yatmaq, üzə çıxarmaq, xeyir tapmaq, xaraba qoymaq, yada salmaq, yolunu kəsmək, zehni açılmaq, zinhara gəlmək* və s.

1.2 Azərbaycan və ingilis dillərində frazeoloji birləşmələrin müqayisəli təhlili

Frazeologizmlər hər bir xalqın mədəni varlığı özündə əks etdirən dilin xüsusi vahidləridir. Onlar insanların sosial sistemə, dövrün ideologiyasına və cəmiyyətə olan baxışlarını əks etdirir. Frazelogizmlər hər bir dilin milli linqvistik şüurunun sərvətləridir. Əksər frazeoloji vahidlərin başqa dillərə tərcümə edilməsi mümkün deyil. Frazeoloji vahidlərin dilə olan təsiri həm çoxəsrlik mədəniyyətlərə məxsus dilləri, həm də yazı vasitəsilə yeni-yeni formalaşan ədəbi dilləri fərqləndirməyə əsas verən milli xarakterik xüsusiyyətlərdə öz əksini tapır.

İngilis dilinin leksikası frazeologizmlərlə olduqca zəngindir. Bu dilin frazeoloji sistemi xalqın tarixini, mədəniyyətini, həyat tərzini və adət-ənənələrini özündə əks

etdirir. Bu dili öyrənən hər bir şəxs onun mədəniyyətini özündə cəmləşdirən frazeoloji vahidlərlə də tanış olur.

Frazeoloji vahidlərin sistemləşdirilməsinin müxtəlif metodları vardır. Dilçilər hələ də tam olaraq frazeoloji vahidləri təsnif etməyin vahid bir prinsipini hazırlamayıblar. Müxtəlif müəlliflərin irəli sürdüyü ingilis dilində olan frazeoloji vahidlərinin bir sıra təsnifatını diqqət yetirək.

Frazeoloji vahidlərin semantik təsnifatı akademik V.V.Vinoqradov tərəfindən irəli sürülən prinsiplərdən biridir. Buna əsasən, komponentlərinin semantik cəhətdən birləşməsinə görə frazeoloji vahidlər 3 kateqoriyaya bölünür:

1. Frazeoloji qovuşma (phraseological fusion)
2. Frazeoloji birlik (phraseological unity)
3. Frazeoloji birləşmə (phraseological combination) [21, 196]

Məlum olduğu kimi, frazeoloji vahidlər məcazi mənada işlənən sərbəst sözlərin birləşməsindən yaranır. Zaman keçdikcə isə bu birləşmə unudulur və bu sözlərdən yaranan birləşmə vahid və bölünməz bir frazeoloji vahid kimi istifadə olunur. Bu tip birləşmələrin öz nominativ mənasını nə qədər itirməsindən və məcaziliyin bu birləşmələrdə nə qədər güclü olmasından asılı olaraq V.V.Vinoqradov bu tip birləşmələri üç yerə bölür:

1. Frazeoloji qoşulma (idiom) (phraseological adhesion)
2. Frazeoloji birlik (phraseological unity)
3. Frazeoloji birləşmə (phraseological combination) [22, 156]

Frazeoloji qoşulma və ya idiomlar bölünməz və sabit xarakter daşıyan frazeoloji vahidlərdir. Onların ümumi mənası frazeoloji vahidin tərəflərini təşkil edən sözlərin ayrı-ayrılıqda mənələrindən asılı deyildir. Məsələn:

- bear (or give) evidence os smth – şahidlik etmək, təsdiq etmək, sübut etmək
- beat a retreat – tədricən geri çəlikmək, qaçmaqla xilas olmaq
- call the time – ton vermək, rəhbər rol oynamaq, ağalığ etmək
- grow (spring) up like mushrooms – böyümək, artmaq, çoxalmaq

- handle (or treat) smb. (or smth) with kid gloves – kimləsə ehtiyatla, yumşaq səmimi müraciət etmək
- jump through a (or the) hoop (or hoops) – bütün tələbləri itaətlə, sözsüz yerinə yetirmək, kiminsə çaldığını oynamaq
- keep (stay or steer) clear of smb. (or smth) – kimdənsə (nədənsə) uzaq olmaq, qaçmaq, qorunmaq
- know (or see) (on) what (or which) side one's bread is buttered – öz xeyrini bilmək, imkanı əldən verməmək, nəyin nə olduğunu bilmək
- laugh on the other side of one's face (laugh on the wrong side of one's mouth) – kədərlənmək, gülüşdən göz yaşlarına keçmək
- pull rank (on smb.) – öz biliyinin, vəziyyətinin üstünlüyündən istifadə etmək, lovğalanmaq [11]

Frazeoloji qoşulma və idiomların birbaşa ilkin mənası və məcazi mənası arasında əlaqə itir, məcazi məna əsas məna olaraq rol oynayır. Buna görə də, bu qalıbdan olan frazeoloji birləşmələri başqa dillərə tərcümə etmək olduqca çətindir.

Frazeoloji birliklər elə sabit söz birləşmələridir ki, komponentləri təşkil edən sözlərin semantik cəhətdən ayrılması birləşmənin məcazi mənasında özünü aydın şəkildə göstərir. [23] Məsələn:

- spin a yarn – nağıl etmək, uzun əhvalatı düzüb-qoşmaq, uydurma danışmaq
- spend money like water – pulu səpələmək, pulu göyə sovurmaq
- take the biscuit (or cake) – 1) 1-ci yer tutmaq, birinci yerə çıxmaq, başqalarını ötüb keçmək, 2) o hamını ötüb keçir, bundan sonra nə deyəsən
- tie oneself (or smb.) up in (or into) a knot (or knots) – çətinlikdə ilişib qalmaq, kimisə çətinliyə salmaq, yolundan azdırmaq
- try conclusions with smb. – güclərini sınamaq, nə iləsə məşğul olmaq, güclərini yoxlamaq, bəxtini nədəsə sınamaq (eksperiment, cəhd)
- watch smb. (or smth.) like a hawk – iti, çəkinmədən kiminsə (nəyinsə) dalınca izləmək, kimdənsə gözünü çəkməmək

- win hands down – zəhmətsiz udmaq, zarafatla, asan qələbə əldə etmək, əlüstü qalib gəlmək (idman. qələbə təmin olunduğu üçün cilovu buraxmaq)
- have a thick skin – dərisi qalın olmaq, söz eşitməmək (təhqirdə, tənqiddə)
- come into line – nə ilə və ya kiminləsə razılaşmaq, kiminləsə həmrəy olmaq, nəyəsə uyğun hərəkət etmək, kiminlə və ya nə iləsə bir sırada olmaq [11]

Frazeoloji birliklərdə tərəflər arasındakı məcazi əlaqə aydın şəkildə hiss olunur. Bu tip frazeoloji vahidləri başa düşmək üçün onların tərəflərinin yaratdığı məcazi mənanı anlamaq lazımdır.

Frazeoloji birləşmələr isə həm frazeoloji, həm də sərbəst cəhətdən bir-biri ilə əlaqədə olan sözlərin yaratdığı sabit söz birləşmələridir. Frazeoloji qoşulma və birliklərdən fəqli olaraq frazeoloji birləşmələr semantik cəhətdən bölünə bilirlər. [21, 325] Məsələn:

- cock of the walk – 1) yerli başçı, vacib şəxs (walk sözü döyüş xoruzu saxlanan yeri bildirir), 2) sahibi zaman, vəziyyətin ağası, işin ağası
- a cold fish – soyuq, qəlbsiz, ürəksiz, duyğusuz adam
- a doubting Thomas – inanmayan, nəyəsə inanmayan adamı nəyəsə məcbur etmək, skeptik, hər şeyə şübhə ilə yanaşan adam
- the ends of the earth – uzaq diyarlar, dünyanın o başı
- a past (or quick) buck – asan qazanılmış pul (dollar), tez və asan (bəzən də təmiz olmayan) qazanılmış pul, asan qazanc
- a flash in the pan – 1) ötəri müvəffəqiyyət, nəticəsiz, uğursuz cəhd, iflas, uğursuzluq, açılmama, od almama, sabun köpüyü kimi partladı, 2) uğursuzluğa uğramış, ümidləri doğrultmamış adam
- for what it is worth – nəyinsə həqiqiliyinə, düzlüyünə, doğruluğa, etibarlığa, zəmanət verməyə, nəyinsə ədalətli olmağına zəmanət verməmək, aldım qoz, satdım qoz

- a lame duck – 1) axsaq ördək, uğursuz, bəxti gətirməyən, 2) batmış birja makleri, bankrot, 3) müflis olmuş idarə, 4) yenidən seçilməyən amma öz işini davam etdirən siyasi xadim
- out of place – 1) bir araya gəlməyən, sığmayan, vaxtında deyilməmiş, edilməmiş, 2) artıq, gərəksiz [11]

Frazeoloji ifadələr müstəqil nominativ mənalı və semantik cəhətdən bölünə bilən sözlərin əmələ gətirdiyi məcazi mənalı frazeoloji vahidlərdir. Onlar sabit leksik tərkibə və müəyyən semantik xüsusiyyətlərə malik olan, nitqdə istifadə olunan frazeoloji vahidlərdir. Frazeoloji ifadələr yeganə vahidlərdir ki, komponentləri hərfi mənə xüsusiyyətlərinə malikdir. Frazeoloji ifadələr hərfi mənada işlədilən, məcazi alleqorik mənə daşımayan çoxsaylı indilis atalar sözləri və məsəllərdən ibarətdir. [21, 200] Məsələn:

- “The grapes are sour as the fox said when he could not reach them – Pişiyin ağzı ətə çatmayanda deyir iylənib
- A bitten child dreads the dog/ a burnt child dreads the fire/ once bitten twice shy – İlan vuran ala çatıdan qorxar
- Beauty is in the eye of the gazer/ beauty is in the beholder’s eye/ beauty lies in lover’s eyes – Könül sevən göyçək olar
- All the world is a stage and all the men and women merely players (William Shakespeare) – Dünya bir səhnə, insanlarsa aktyordur (Uilyam Şekspir)
- He that lives with cripples learn to limp/ who keeps company with wolf, will learn to howl – Atı atın yanına bağlasan həmrəng olmasa da, həmahəng/ həmxasiyyət olar
- Do not teach your grandmother to suck eggs – Builki sərçə bildirkinə cük-cük öyrədir

- Crows do not pick crow's eye/ dog does not eat dog/ ravens do not peck out one another's eye/ hawks will not pick hawks eyes out – İt itin ayağına basmaz
- Pearls are ill valued by hungry swine – Zər qədrini zərgər bilər/ Eşşək nə bilər zəfəran nədir
- Proof of the pudding is in the eating – Dadmayan dad bilməz/ nəyinsə dəyəri istifadə olunanda bilinər/ pudinqin necə olduğunu bilmək üçün dadına baxmaq lazımdır/ yeyərsən qaz ətini, bilərsən ləzzətini
- New lord, new laws – Təzə ağa, təzə ağacan
- Neither fish nor flesh / neither fish nor fowl/ neither fish nor fowl nor good red herring/ neither fish nor good red herring/ neither fish, flesh nor fowl – Nə o yanlıqdır, nə də bu yanlıq/ nə ətdir, nə balıq
- Short accounts make long friends/ even reckoning makes long friends – Örtülü bazar dostluğu pozar
- Words are but wind but seeing is believing – Eşitdiyinə yox gördüyünə inan” [6, 822-837]

Frazeoloji vahidlərin stilistik bölgüsü ünsiyyətin başqa və sferalarında deyil, bu vahidlərin emosional-ekspressiv xüsusiyyətlərində özünü göstərir. Əksər frazeoloji ifadələrdən istifadə dilin üslubi keyfiyyətləri ilə müəyyən dərəcədə məhdudlaşır.

Frazeologizmlər semantik cəhətdən əlaqəli söz və cümlələrin birləşməsidir. Bunlar dilin ümumi qaydalarına tabe olmaqdan əlavə, leksik və qrammatik tərkiblər nəzərə alınmaqla məna cəhətdən əlaqəli sözlərin birləşməsindən yaranır. Bir sözlə, frazeologizmlər sabit tərkibə və idiomatik mənaya malik olan müxtəlif növlərə sahib leksik vahidlərdir.

Frazeoloji birləşmələr nitqdə istifadə olunması ilə yanaşı, həm nəsr əsərlərində, həm də poeziyada geniş şəkildə istifadə olunur. Bu leksik vahidlərin köməyi ilə bədii əsərlərin məcaziliyi, obrazlılığı və poetikliyi daha da qabarıq şəkildə oxucunun diqqətinə çatdırılır. Həm Azərbaycan ədəbiyyatında, həm də ingilis ədəbiyyatında

yüzlərlə belə nümunələrə rast gələ bilərik. Həmin nümunələrdən bəzilərinə nəzər salaq:

“Lakin Zərnigar xanım heç nəyə *fikir vermirdi*. Bütün gecəni yatmayıb səhərəcən ağladığından arvadın gözləri şişmiş, kirpikləri bir-birinə yapışmış, göz yaşı quruyub, müşəmbə kimi yanağında qalmışdı. Qulaqları güyüldəyirdi. O, hara getdiyini bilmirdi. Öz evindən *baş götürüb* uzaqlaşmaq, bir anlığa da olsa, dərđini unutmaq istəyirdi.” [9, s.8]

“Şamxalın rəngi qaçdı. Yenicə uzatdığı bığlarının ucunu ağzına salıb çeynəməyə başladı. Bayaqdan qorxu içində, küncə qısılib titrəyə-titrəyə qardaşının hərəkətlərinə *göz qoyan* Salatın özünü Şamxalın üstünə saldı, əllərini tutub yalvardı” [9, 11]

“Qorxmuyun, heç nə yoxdu. *Ürəyi keçib*. Özünüzü ələ alın! - Həsənağaya açıqlandı. - Ayağa qalx! Həsənağa *özünə gəldi*, ayağa qalxdı. Suğra bir neçə dəfə evlə onların arasında ora-bura yüyürdü. Sonra birdən-birə sapı qırılmış təsbeh kimi yerə dağıldı. Xanımınla Bikə Suğranın *əl-ayağını yığışdırdı*. Xanım qaçıb su gətirdi. Arada Bikə *əl-ayağa dolaşan* Nərgizi girəvələyib işarə ilə başa saldı ki, getsin Aynurun yanına. Taleyi evlərinə gətirəndə həyətin ortasında Bikə *gözünün altı ilə dönüb* öz evlərinə baxmışdı. İndi eləbil *köz üstündə dayanmışdı*”. [15, 185]

“Mən də gedəsiyəm, ay ana torpaq

Nakam taleyim də qorxutmaz məni.

Necə ki, arzum da axan kürün var

Gözümün altına almışam səni

Ölsəm də, *gözümün üstə yerin var*”. [7, 5]

“Döndərib: "düşvarı asan eyləmək".

Axı ərəb, əcəm dillərində sən

Yazmışan xeyli.

Şirin sözlərini *başə düşməyə*n

Öz elin olmazmı səndən gileyli?" [16, 18-19]

“Haqq sözün *qəlbimi titrətdi* mənim,

Bu Vətən torpağı qoy olsun qənim;

Vətəndə yaşayıb, onun dilinə,

Ruhuna, zövqünə, doğma elinə

Xor baxan şərəfsiz vətənsizlərə!" [16, 19]

“Şair *inadından dönmədi* yenə,

Hökm etdi, güldülər onun hökmünə.

Dedi: - Gəlin, məni incitməyin siz.

Dedilər: - Gücsüzdür bu vəsiqəniz". [16, 47]

“Sənə *üz versə* kədər, məclisə cananı çağır,

Ləbləri qönçəni, ol gözləri ceyranı çağır.

Söndürə bilməyəcəksən yenə eşqin odunu,

İstəyirsən *köməyə çayları, dəryanı çağır*". [13, 134]

“Hərdən gəncləşirəm *düşəndə yada*,

Tribunalarda qanad çaldığımı,

Yadımdan çıxmayıb, çıxmayacaq da,

Güllərin əlindən güllər aldığımı". [13, 181]

İngilis ədəbiyyatına məxsus bəzi əsərlərin dilində işlənmiş frazeoloji birləşmə nümunələrinə nəzər salaq:

“Two minutes later the train started. Ruth sat very still, biting her under lip and trying hard to *keep the unaccustomed tears from her eyes*". [17]

“Anyway," said Lady Tamplin hopefully, “she doesn't look to me at all mean. Some people, when they come into money, seem to attach undue importance to it". [17]

“Without a word, Katherine picked up Mrs Harfield's letter from the table and gave it to him. With a good deal of amusement she watched his perusal of it, the *drawing together of the bushy eyebrows*, the snorts and grunts of violent disapproval. He dashed it down again on the table”. [17]

“They're not really very good,” said Rowena Drake. But they look nice and partified. That's for bobbing for apples.They're rather soft apples, so people will be able to *get their teeth into them better*. Take them into the library, willyou, Beatrice? Bobbing for apples always makes a mess with the water slopping over, but that doesn't matter withthe library carpet, it's so old. Oh! [18]

“It was six o'clock at Pine Crest. Hercule Poirot put a piece of sausage into his mouth and *followed it up with* a sip of tea. The tea was strong and to Poirot singularly unpalatable. The sausage, on the other hand, was delicious. Cooked to perfection. He *looked with appreciation across* the table to where Mrs.McKay presided over the large brown teapot”. [18]

“Made several Wills, she had, by all accounts, said Elspeth. As Bert has told you, all of them much the same. *Leaving money to one or two* charities and then perhaps she'd change the charities and some different souvenirs to old servants and all that. But the bulk of the money always went to her nephew and his wife, and I think some other old cousin who was dead, though, by the time she died. She left the bungalow she'd built to the landscape man, for him to live in as long as he liked, and some kind of income for which he was *to keep up the quarry garden* and let it be walked in by the public. Something like that”. [18]

“Yes. Fullerton, Harrison and Leadbetter. Very respectable firm in Medchester. They'd always done all her legal business for her. Anyway, they got experts on to it and questions were asked and the girl was asked questions and *got the wind up*. Just walked out one day *leaving half her things behind her*. They were preparing to take proceedings against her, but she didn't wait for that. She just got out. It's not so difficult, really, to *get out of this country*, if you do it in time. Why,

you can go on day trips on the Continent without a passport, and if you've got a little arrangement with someone on the other side, things can be arranged long before there is any *real hue and cry*. She's probably gone back to her own country or changed her name or gone to friends". [18]

"I wonder -will he ever get back to his hotel? - he muttered". [17, 8]

"So the rats *come back*, do they? Two million makes a difference - of course it does. I ought to have known that. He laughed again. You will help me to spend that two million, won't you, Mirelle? You know how, no woman better. He laughed again". [17, 190]

II FƏSİL. C.D.SELİNCERİN “ÇOV DARLIQDA UÇURUMDAN QORUYAN” ƏSƏRİNDƏ İSTİFADƏ OLUNAN FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏ NÜMUNƏLƏRİ, ONLARIN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏ YOLLARI VƏ TƏHLİLİ

2.1 C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsəri haqqında

Cerom Devid Selincer (Jerome David Salinger) 1 yanvar 1919-cu ildə ABŞ-ın Nyu York şəhərində yəhudi ailəsində dünyaya göz açıb. Atası Solomon Selincer əslən Litva yəhudisi idi yağ-pendir alveri ilə məşğul olurdu. Anası Meri Cillik yəhudiliyi qəbul etmiş, əslən katolik idi. Selincerin özündən yaşca böyük Dorris adında bir bacısı da var idi. [25]

Daxil olduğu kollec və digər məktəblərdən qovulan C.D.Selincer daha sonra hərbi məktəbdə öz təhsilinə davam edir. Hərbi məktəbdə təhsil alarkən nizam-intizam qaydalarını öyrənir və yaradıcılığına da burada başlayır. O, fasiləsiz olaraq yazmağa davam edirdi. Selincerin atasının oğlunun yazmağa olan həvəsini müsbət qiymətləndirmir və onun öz işini davam etdirməsini arzulayırdı. Pendir və kolbasa hazırlanmasını öyrənmək üçün o, 30-cu illərdə Polşa və Avstriyaya gedir, lakin heç nə öyrənmə bilmədən geri qayıdır. Ceromun atasının məsləyini davam etdirmək istəməməsi ailədə müəyyən problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Bütün bunlara baxmayaraq, onun yeganə dəstəkçisi və romanını ithaf etdiyi şəxs anası idi. O, hər zaman oğlunun yazıçı olmaq arzusunu dəstəkləyib. [24]

1940-cı illərdə hərbi xidmətdə olmuş, bir sıra hərbi əməliyyatların tərkibində olmuşdur. Daha sonra Selincer U.Bernetin kurslarında iştirak edir. O, ilk hekayələrindən biri olan “yeni yetmələr”-i bu dövrdə yazır və bu hekayəyə görə ona qonorar da redaktor Uil Bernet tərəfindən qonorar da ödənilir. 1941-ci ildə “Medison Avenyudakı yüngül etiraz” hekayəsi “Nyu Yorker”-də çap olunur və o, nəhayət öz böyük arzularından birinə çatır. [26]

Həmin illərdə Selincer Yucin O’Nilin qızı 16 yaşlı Uno O’Nilə aşiq olur. Gənc yaşından aktrisalıqla məşğul olan Uno adətən özündən yaşlı kişilərə aşiq olur və onun

nəzərini yüksək intellektə sahib kişilər cəlb edərdi. Müharibədə olduğu müddətdə Selincer ona məktublar yazır, lakin Uno yaşadığı şəhərdən köçdükdən sonra Ceromun məktubları cavabsız qalır.

Həmin dövrdə Ç.Çaplinin yeni filmi üçün aktrisa tələb olunur və dəvətlərin birində tanış olduğu Unonu çox bəyənir. Daha sonra Uno Çarli Çaplinlə evlənir. Qəzetlərdən bu xəbəri öyrənən selincer çox sarsılır və ömrünün sonuna qədər qarşılıqsız məhəbbətinin iztirabını çəkir.

Müharibədə olduğu illər ərzində də yazıçılığa davam edən Selincer hər zaman nələr isə qaralayar, özündə müəyyən qeydlər aparardı. Yazıçının ən məşhur əsəri olan “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” romanının da bir neçə fəslə elə bu çətin şəraitdə qələmə alınıb. Selincerin əsərlərini bu qədər uğurlu alınmasında bir səbəbdən onun cəhbədə yaşadıkları, müharibədə üzləşdiyi çətin və ağırlı günlər idi.

Nasistlərə nifrət edən Selincer bu partiyanın nümayəndələrindən biri olan Silviya adlı qızı həbs edir. Daha sonra bu qıza aşiq olan Selincer onu öz vətəninə gətirir. Selincerin atasının evində yaşayan gənc ailənin evliliyi çox az müddət davam edir və onlar ayrılırlar. Bu da Selincerin nakam məhəbbətlərindən biri idi. 1950-ci ildə o, 16 yaşlı Kler Duqlasla tanış olur və ailə həyatı qurur. Selincerdən yaşca xeyli balaca olan Kler ailə həyatı qurduqda orta məktəbi belə bitirməmiş olur. Bütün diqqətini yaradıcılığına yönəldən Selincer həyat yoldaşının ikinci dəfə hamilə olduğunu öyrənir və bu vəziyyətə çox qəzəblənir. Kler isə artıq bu çətin həyata dözə bilmir və uşaqlarıyla birlikdə evdən çıxıb gedir.

Selincer jurnalın üz qabığında görüb bəyəndiyi Coys Meynard adlı bir qıza bir sıra məktublar yazır və daha sonra onlar görüşürlər. Aradan illər keçdikdən sonra Coys Ceromun məktublar yazdığı qızlardan biri ilə qarşılaşır və onun gənc qızlara qarşı xüsusi bir marağının olduğunu öyrənir. Daha sonra Coys birlikdə yaşadıkları illər haqqında “Dünyadakı ev” adlanan bir kitab yazır və Selincerin ona yazdığı məktubları satır. Sonuncu evləndiyi qadın isə özündən 50 yaş balaca idi. [24]

“Gənc adamlar” (1940) onun yazdığı ilk hekayəsi olmuşdur. Bundan əlavə yazığının “Doqquz hekayə” (1953), “Seymur: Giriş” (1959), “A Perfect Pay for Bananafish” (1948), “Franny and Zooey” (1956), “The Young Folks” (1940), “Teddy” (1953) və s. kitabları, “The heart of a Broken Story” (1941), “Elaine” (1945), “Both Parties Concerned” (1944), “Soft-Boiled Sergeant” (1944), “Blue Melody” adlı hekayələri və bir sıra nəşr edilməmiş hekayələri vardır. “Colliers”, “Esquire”, “The Saturday Evening Post” və “The New Yorker” kimi bir sıra müxtəlif jurnallarda hekayələri nəşr olunub. Selincerə isə bu şöhrəti qazandıran “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” (1951) romanı olmuşdur. Bir çox dillərə tərcümə olunan bu əsərin 60 milyon nüsxəsi satılmışdır. Roman təqribən 10 il ərzində qələmə alınmışdır. [27]

Anasına ithafən yazdığı bu romanın baş qəhrəmanı Holden Koldfild elə Selincerin özüdür. 16 yaşlı Holdenin timsalında həmin dövrdəki amerika gəncliyinin düşüncə tərzini və dövrün hadisələri geniş şəkildə təsvir olunmuşdur. Bu əsər hətta personajların dilində istifadə olunan vulqar ifadələrə görə bir müddət qadağan olunmuşdur. Bundan əlavə bu roman Con Lennon, Ronald Reyqan kimi məşhur şəxslərə sui-qəsd təşkil edən qatillərin də oxuduğu bir əsər olmuşdur.

Əsərin baş qəhrəmanı Nyu Yorkdan olan on altı yaşlı Holden Kolfiddir. Holden yaşadığı Pelsilvaniyadakı məktəbini ataraq Nyu Yorka üç günlük səfər edir. İlk dəfədən onun necə görünməsinə baxaraq Holdenin qiymətləndirmək heç də düzgün olmazdı. Ətrafındakı insanlar və öz daxili aləmi arasında formalaşan qeyri-adi münasibətlər oxucuları başqa bir aləmə aparır. Holdenin dünyası əslində bizə heç də yad deyil, çünki biz özümüz də orada – Holdenin yaşadığı dünyada yaşayırıq, orada baş verən hadisələrə bələdik. Əsəri oxuduqda isə insanda sanki həmin dünyanın çox daha fərqli bir aləm olduğu təəssüratı yaranır və bu da əsərin nə qədər peşəkarlıq və məharətlə qələmə alındığının bariz sübutudur.

Müəllif Holden vasitəsilə dövrün çatışmazlıqlarını, cəmiyyətdəki problemləri açıb göstərir. Məsələn əsərin: “Camaata həmişə elə gəlir ki, hər şeyi düz bilirlər. Bu,

mənim vecimə də deyil, ancaq onlar mənə: “Yekə oğlansan, uşaqlıq eləmə,” – deyəndə xətrimə dəyir. Bəzən isə özüm qəsdən yaşımdan böyük görünmək istəyirəm, – ciddi sözümdü, – amma nədənsə heç kəsin gözü bunu görmür. Bu camaat heç vaxt yaxşı şeyi görmək istəmir” hissəsində belə deyir.

Holdenin ən xoşuma gələn xüsusiyyətlərindən biri də onun yalanı, riyakarlığı, ikiüzlülüüyü heç sevməməsi, onlara dözə bilməməsidir. Bəlkə elə buna görə də kinoları və Hollivudu sevmir. Filmlərdəki hadisələri, duyğuları saxta və qəlp sayır. O riyakarlığa öz münasibətini əsərdə verilmiş bir hissədə bildirir: “Belə bir qayda qoyacaqdım: mənim evimdə heç kəs saxta, qəlp işlə məşğul ola bilməz. Kim ki azacıq da olsa riyakarlıq, saxtakarlıq eləməyə başladı, ona dərhal qapını göstərəcəkdim”.

2.2 C.D.Selincerin “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsərində istifadə olunan frazeoloji birləşmələrin Azərbaycan dilinə tərcümə yolları və təhlili

Bir dildən digər dilə tərcümə zamanı çətinlik yaradan vahidlərdən biri də frazeologizmlərdir. Frazeologizmlər sabit söz birləşmələri və sabit ifadə və ibarələrdən (atalar sözləri, məsəllər, hikmətli sözlər, müxtəlif şair və yazıçılara məxsus deyimlər və s.) ibarətdir. Bu tip vahidlər üçün əsas əlamət onları sabit və bölünməz olmaları olduğundan, başqa dilə və ya dillərə tərcümə zamanı da onlar parçalana bilməz.

Frazeoloji birləşmələrin tərcümədə ən çox çətinlik yaradan dil vahidlərindən biri olması əlaqədar bu mövzu hələ də tam olaraq araşdırıla, müxtəlif dillərdə birdilli və ya ikidilli lüğətlər geniş şəkildə tərtib oluna bilməmişdir. Tərcümə məsələsinə gəldikdə isə frazeoloji vahidlərin başqa dilə tərcüməsi zamanı bir sıra transformasiya üsullarından istifadə olunur. Ən çox istifadə olunan tərcümə yollarına aşağıdakılar daxildir:

1. “Ekvivalent (equivalent) üsulu
2. Analoq (analogue) üsulu
3. Təsviri (descriptive) üsul

4. Antonim (antonymic) tərcümə üsulu
5. Kalka (calque) üsulu
6. Kombinə (combined) üsulu

Ekvivalent (equivalent) üsulu. Bu yolla tərcümə zamanı məxəz dildəki frazeoloji vahidin ifadə etdiyi məna və obrazlılıq hədəf dildə tam üst-üstə düşməlidir, məsələn:

- *as cold as ice* - *buz kimi soyuq*;
- *as hungry as a wolf* - *qurd kimi ac*;
- *as bright as day* - *gün kimi aydın*;
- *the day of doom (judgement)* - *məhşər günü*;
- *light minded* - *ağıldan yüngül*,
- *the voice of conscience* - *vicdanın səsi*;
- *wait and see* - *gözlə və gör* (nə olacaq).

Demək lazımdır ki, müxtəlif dillərdə həm obrazlılıq, həm də mənanın üst-üstə düşdüyü frazeoloji vahidlər o qədər də çox deyil.

2. Analoq (analogue) üsulu. Bu tərcümə üsulunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, məxəz və hədəf dillərdə frazeoloji vahidlər mənaca, məzmunca bir-birinə uyğun olur, lakin obrazlılıq dəyişir. Məsələn:

- *a drop in the bucket* - *dəryada bir damla*;
- *birds offine feather flock together* - *su axar, çuxuru tapar*;
- *Queen Anne is dead* - *sənin gətirdiyin xəbər köhnəlib*;
- *it is an ill wind that blows nobody good* - *şər deməsən, xeyir gəlməz*
(нет худа без добра).

3. Təsviri (descriptive) üsul. Hədəf dildə müvafiq ekvivalenti və analoqu olmadığından bir sıra frazeoloji vahidlər təsviri yolla tərcümə edilir, məsələn:

- *to cross the floor of the house* - *bir siyasi partiyadan digərinə keçmək*,

- *to accept the Chiltern Hundreds* - *parlament üzvü səlahiyyətini üzərindən götürmək, {Chiltern Hundreds - the job of representing a particular government area in Buckinghamshire in Britain which no longer exists. Members of Parliament apply for the Chiltern Hundreds when they want to stop working before the next general election}*
- *to fiddle while Rome burns* - *ölkənin ağır günündə xırda-xuruş işlərlə məşğul olmaq*

4. Antonim (antonymic) tərcümə. Bu üsuldən istifadə zamanı məxəz dildəki inkar hədəf dildə təsdiqlə verilir və əksinə, məsələn:

- *don't count your chickens before they are hatched* - *cücəni payızda sayarlar;*
- *to go to the limit* - *həddini (ölçünü) bilməmək;*
- *misfortune never comes alone* - *bədbəxtlik gələndə xaral ilə gələr;*
- *let sleeping dogs lie* - *yatmışları oyatma;*
- *one can't make an omelette without breaking eggs* - *qayqanaq bişirmək üçün yumurtanı qırmaq lazımdır və s.*

5. Kalka (calque) üsulu. Kalka üsülündən o zaman istifadə olunur ki, mütərcim məxəz frazeoloji vahiddəki obrazlılığı saxlamağa çalışır, ya da digər tərcümə üsulları ilə onu vermək mümkün deyil, məsələn:

- *balın sahibi arıdır* - *the owner of the honey is the bee;*
- *an egg today is better than a hen tomorrow* - *bugünkü yumurta sabahki toyuqdan yaxşıdır*
- *a bird in the hand is worth two in the bush* - *soğan olsun, nəgd olsun; ağıl para ilə satılmaz - wisdom is not sold for money* və s.

6. Kombinə (combined) üsulu. Bu üsuldən o zaman istifadə olunur ki, hədəf dildəki analoq məxəz dildəki frazeoloji vahidin mənasını tam verə bilmir, yaxud tamamilə fərqli zaman və məkan koloriti yaranır. Belə halda əvvəl kalka tərcümə, sonra isə təsviri tərcümə və müqayisə üçün hədəf dildəki analoq verilir, məsələn: *to*

carry coal to Newcastle - Nyukasla kömür aparmaq, yəni kömürün bol olduğu yerə kömür aparmaq. Müqayisə üçün; Naxçıvana duz aparmaq; ехать в Тулу со своим самоваром; needs must when the devil drives (he must needs whom the devil drives) - vəziyyət tələb edəndə məcbursan -ac özünü qılınca çapar və s.". [2, 85-87]

C.D.Selincer tərəfindən qələmə alınmış "Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan" romanı frazeoloji birləşmələrin işlənmə dairəsinə görə olduqca zəngin bir əsərdir. Yazıçı tərəfindən əsərdə müxtəlif növ frazeoloji vahidlərə yer verilib, bunlar da öz növbəsində əsərin bədii təsir gücünü daha da artırmışdır. Əsər dilimizə Tehran Vəliyev tərəfindən tərcümə edilmişdir. Əsərdə istifadə olunan frazeoloji birləşmə nümunələrinə və onların necə və hansı üsullarla tərcümə olunmasına nəzər salaq:

Orijinal:

"It didn't seem to stink much, but I brushed my teeth anyway". [19, s.50]

Tərcüməsi:

"Ağzımdan iy gəlməsədə, yenəhər ehtimala qarşı dişlərimi yaxşı-yaxşı yudum". [3, s.110]

Yuxarıda qeyd olunmuş frazeoloji qovuşmalara aid bu nümunədə mütərcim ekvivalent tərcümə üsulundan istifadə etməklə orijinal mətnə verilən frazeoloji vahidi düzgün şəkildən dilimizə tərcümə etmişdir. Hədəf dildə ekvivalentin düzgün seçilməsi cümlənin mənasının tam şəkildə ötürülməsinə gətirib çıxarmışdır. Tərcümə kifayət qədər uğurludur.

Orijinal:

"I knew I didn't have to get all dolled up for a prostitute or anything, but it sort of gave me something to do". [19, s.51]

Tərcüməsi:

"Bilirəm, bir qəhbədən ötrü bu qədər sığallanıb-bəzənməyim sizə gülməli görünəcək, ancaq bu yolla heç olmasa, bekarçılıqdan canımı qurtarmağa çalışırdım". [3, s. 110]

Bu nümunədə isə frazeoloji vahidlərin növlərindən biri olan frazeoloji birliklərə dair bir misala nəzər sala bilərik. Xüsusiyyəti etibarilə frazeoloji birlikdə hər iki tərəfin semantik cəhətdən birləşib, məcazi mənə ifadə etməsi ilə seçilir. Bəzi hallarda bu tərəflər ayrı-ayrılıqda öz məcazi mənalarını qoruyub saxlaya da bilərlər. Verilən nümunədəki *“to get all dolled up”* frazeoloji birliyi isə analoq tərcümə üsulundan istifadə edilərək hədəf dilə ötürülmüşdür. Fikrimcə, tərcümə üçün qarşılıq düzgün seçilmiş və hədəf dildə verilən nümunənin mənası aydın şəkildə başa düşülür.

Orijinal:

“You never know whether they really want you to stop, or whether they're just scared as hell, or whether they're just telling you to stop so that if you do go through with it, the blame'll be on you, not them”. [19, s.51]

Tərcüməsi:

“Heç cür baş açmaq olmur. Bilmirsən, doğrudanmı, buna razı deyillər, yoxsa sadəcə qorxudan belə eləyirlər ki, şayət sən özünü saxlaya bilməsən, axırda bütün günahı sənə boynuna atsınlar, özlərini təmizə çıxarsınlar”. [3, s.11]

Frazeoloji birləşmələrə aid bu nümunədə isə mütərcim ekvivalent üsuluna müraciət etmiş və verilmiş nümunəni *“qorxudan belə eləyirlər”* kimi tərcümə etmişdir. Həmin nümunəni “qorxduqları üçün” belə edirlər şəklində də tərcümə etmək olardı.

Orijinal:

“She wasn't any old bag, though. "How do you do," I said. Suave as hell, boy”. [19, s.52]

Tərcüməsi:

- *“Qocazad deyildi.*
- *Salam, – dedim. Əsl kübar kimi danışırıdım. Başım batmasın mənim”*. [3, s.113]

Təsviri tərcümə üsuluna aid bu nümunədə bir qədər maraqlı məqamlar gözə çarpır. Məxəz mətndə frazeoloji birləşmə şəklində verilən vahid hədəf mətndə frazeoloji qovuşma kimi ifadə olunmuşdur. Bu hal dillər arasında olan fərqli leksik və qrammatik xüsusiyyətlərdən irəli gəlir.

Orijinal:

“*Would you **care for a cigarette** now?” I said. I forgot she didn't smoke*”. [19, s.52]

Tərcüməsi:

– “*Bəlkə, **bir siqaret çəkəsiniz?** – dedim. Çəkən olmadığımı unutmuşdum*”. [3, s.114]

“*Care*” feli ilə ifadə olunan bu frazeoloji birlik isə hədəf dilə ekvivalent tərcümə üsulundan istifadə olunmaqla mütərcim tərəfindən uğurlu şəkildə transformasiya edilmişdir.

Orijinal:

“*Anyway, it was December and all, and it was **cold as a witch's teat**, especially on top of that stupid hill*”. [19, 3]

Tərcüməsi:

“*Dekabr ayıydı, **soyuq adamın iliyinə işləyirdi**, illah da bu lənətə gəlmiş tərəninin başında*”. [3, 9]

Bu nümunədə göstərilən frazeoloji vahidi isə ekvivalent tərcümə üsulunun uğurlu bir nümunəsi kimi göstərə bilərik.

Orijinal:

“*Anyway, I kept standing next to that crazy cannon, looking down at the game and **freezing my ass off***”. [19, 3]

Tərcüməsi:

“*Nə isə, hələ də bu çər dəymiş topun yanında oturub oyuna tamaşa eləyirdim, **yançaqlarım soyuqdan buz bağlamışdı***”. [3, 9]

Frazeoloji birliklərə aid bu nümunə isə analoq tərcümə üsulundan istifadə edilməklə məxəz dilə tərcümə olunmuşdur.

Orijinal:

“*Ya got a hanger? I don't want to get my dress all wrinkly. It's **brand-clean***”.
[19, s.53]

Tərcüməsi:

– “*Bunları asmağa çiyincik varmı? Yoxsa, paltarlarım burada qalıb əziləcək. **Təzəcə təmizlətdirmişəm***”. [3, s.115]

Frazeoloji birləşmələrinə dair digər bir maraqlı nümunəyə nəzər salaq. Məxəz mətnində verilən frazeoloji vahid hədəf dildə qarşında ədatla birlikdə verilən feli xəbərlə ifadə olunmuşdur. Tərcümə zamanı tərcüməçi təsviri tərcümə üsuluna müraciət etmişdir. Bu tərcüməni də uğurlu şəkildə qiymətləndirmək olar.

Orijinal:

“*She was **sore as hell**, but she got up off my goddam lap so that I could go over and get my wallet off the chiffonier*”. [19, s. 54]

Tərcüməsi:

“***Hirsindən lap itə dönmüşdü**; amma istər-istəməz dizlərimin üstündən durmalı oldu. Mən də ayağa qalxıb şafdan portmanatımı götürə bildim*”. [3, s. 117]

Frazeoloji vahidlərin birləşmə növünə aid olan bu nümunədə istifadə olunmuş vahid hədəf dilə analoq tərcümə üsulunda istifadə edilməklə düzgün şəkildə ötürülmüşdür. Hədəf dildə bu nümunə frazeoloji vahidlərin frazeoloji qovuşma növünə aiddir və hədəf mətnində uğurlu şəkildə öz yerini alaraq mənanı oxucuya düzgün və anlaşıqlı şəkildə ötürür.

Orijinal:

“*The whole team **ostracized me** the whole way back on the train. It was pretty funny, in a way*”. [19, 3]

Tərcüməsi:

*“Yol boyu uşaqlar mənim huşsuzluğumu **lağa qoyub güldülər**. Amma, doğrudan da, gülməli iş idi”*. [3, 8]

Bu nümunədə göstərilən frazeoloji vahidə isə tam bir ekvivalent tapmaq mümkün olmadığından mütərcim təsviri tərcümə üsuluna müraciət etmiş və hədəf dilə ötürmüşdür.

Orijinal:

*“They gave me frequent warning to start applying myself--especially around midterms, when my parents came up for a conference with old Thurmer--but I didn't do it. **So I got the ax**”*. [19, 3]

Tərcüməsi:

*“Rübün ortalarında valideynlərimi də qoca Termerin yanına çağırdılar, yenə mənə təsir eləmədi. **Ona görə də dalımdan dəydlər**”*. [3, 9]

Burada isə frazeoloji vahidin transformasiyası zamanı analoq tərcümə üsulundan məharətlə istifadə olunaraq dilimizə tərcümə olunmuşdur.

Orijinal:

*“Chief, you're gonna **force me inna roughin' ya up** a little bit. I don't wanna do it, but that's the way it looks," he said. "You owe us five bucks”*. [19, s.56]

Tərcüməsi:

– *“Şef, siz **məni hövsələdən eləməyin**. Yoxsa sizinlə başqa cür danışmalı **olacağam**. Mən belə istəməzdim, amma, görünür, başqa çarə yoxdur, dedi. – Siz bizə beş dollar borclusunuz”*. [3, s. 123]

Əsərdən nümunə gətirilmiş hər iki hissədə isə bir qədər fərqli hal ortaya çıxır. Orijinalda əsərin müəllifi tərəfindən frazeoloji qovuşma şəkində verilən nümunə hədəf dilə həm frazeoloji vahid – frazeoloji birlik, həm də cümlə şəkində tərcümə olunmuşdur. Deməli, bu nümunədə mütərcim analoq tərcümə üsuluna müraciət etməsindən əlavə məxəz mətndə verilmiş nümunənin təsir gücünü hədəf dildə olduğu

kimi ifadə edə bilmək üçün **“Yoxsa sizinlə başqa cür danışmalı olacağam”** cümləsini də hədəf dildəki mətnə əlavə edir.

Orijinal:

*“Only, I wasn't watching the game too much. What I was really **hanging around for**, I was trying to feel some kind of a good-by”*. [19, 3]

Tərcüməsi:

*“Gözüm stadionda olsa da, **fikrim başqa yerdəydi**. Əslinə qalsa, ona görə burada ilişib qalmışdım ki, buradan həmişəlik ayrıldığıma görə bir növ sevinmək istəyirdim”*. [3, 9]

Nümunədə verilən frazeoloji qovuşma isə təsviri tərcümə üsulundan istifadə etməklə dilimizə tərcümə olunmuşdur.

Orijinal:

*“I was lucky. All of a sudden I thought of something that helped make me know **I was getting the hell out**”*. [19, 3-4]

Tərcüməsi:

*“Bəxtim gətirdi. Birdən elə bir şey yadıma düşdü ki, buradan **birdəfəlik canımı qurtarmağıma sevindim**”*. [3, 9]

Bu nümunədə isə mütərcim analoq tərcümə üsulundan istifadə etməklə frazeoloji vahidi dilimizə uğurla şəkildə tərcümə etmişdir.

Orijinal:

*“I don't owe you five bucks,” I said. “If you **rough me up**, I'll yell like hell”*. [19, s. 56]

Tərcüməsi:

– *“Mən sizə heç nə borclu deyiləm, – dedim. – Əgər siz **mənə əl qaldırırsanız, elə qışqıracam ki, bütün mehmanxana ayağa qalxacaq**”*. [3, s.123]

Olduqca maraqlı başqa bir nümunəyə daha nəzər salaq. Kombinə tərcümə üsuluna müraciət edilərək hədəf dilə ötürülən bu nümunələr isə ayrı-ayrılıqda frazeoloji birləşmələr və frazeoloji birliklərə dair uğurlu şəkildə seçilmiş nümunələrdir.

Orijinal:

“I ran all the way to the main gate, and then I waited a second till I got my breath. I have no wind, if you want to know the truth”. [19, 4]

Tərcüməsi:

“Bütün yol boyu, əsas giriş qapısına çatanacan dayanmadan qaçdım, sonra ayaq saxlayıb bir dəqiqəliyə nəfəsimi dərdim. Açığını deyim ki, mən tez-tez tənənfəs oluram”. [3, 10]

Bu nümunədə qeyd olunan frazeoloji birlik isə analoq tərcümə üsulunun daha bir uğurlu nümunəsidir. Eyni zamanda “ *I have no wind*” mütərcim tərəfindən uğurlu şəkildə dilimizə “tənənfəs olmaq” kimi tərcümə olunmuşdur.

Orijinal:

“Go ahead. Yell your goddam head off. Fine, old Maurice said”. [19, s.56]

Tərcüməsi:

– *“Bağır, istəyirsən lap boğazın yırtılanacan bağır. –Moris dedi”*. [3, s.123]

Burada verilmiş frazeoloji vahid isə frazeoloji qovuşmalar qrupuna aiddir. Vahidin komponentləri biraraya gələrək məcazi mənə yaratmışdır. Burada göstərilən nümunə ekvivalent tərcümə üsulundan istifadə edilməklə hədəf dilə ötürülmüş və düzgün qarşılıq seçilmişdir. Hədəf dildə verilmiş qarşılıq isə frazeoloji birliklərə aid bir misaldır.

Orijinal:

“It was icy as hell and I damn near fell down. I don't even know what I was running for--I guess I just felt like it. After I got across the road, I felt like I was sort of disappearing”. [19, 4]

Tərcüməsi:

*“Asfalt buz bağlamışdı, şüşə kimiydi, az qaldı kəlləmayallaq olam. Nə üçün qaçdığımı heç indi də başa düşə bilmirəm, yəqin ki, xoşuma gəlirdi, onun üçün. Yolu keçən kimi, mənə elə gəldi ki, **dərin bir uçuruma yuvarlandım**”.* [3, 10]

Burada isə mütərcim göstərilən nümunələrin kontekstual mənasından çıxış edərək həm analoq tərcümə üsulundan, həm də kombinə tərcümə üsulundan məharətli bir şəkildə istifadə etmişdir.

Orijinal:

*“Holden! Mrs. Spencer said. How lovely to see you! Come in, dear! **Are you frozen to death?**”* [19, 4]

Tərcüməsi:

*“Holden! – missis Spenser dedi. – Xoş gəlmisən! Gir içəri, gir içəri, əzizim! **Lap donmusan ki!**”* [3, 11]

Frazeoloji birləşmələrə aid olan bu nümunədə isə məxəz dilə tərcümə zamanı analoq tərcümə üsulundan istifadə olunmuşdur.

Orijinal:

*“Old Selma Thurmer--she was the headmaster's daughter--showed up at the games quite often, but she wasn't exactly the type that **drove you mad with desire**”.* [19, 3]

Tərcüməsi:

*“Qızlardan təkə Selma Termer – bizim direktorun qızıdır – tez-tez futbola gedir. Ancaq o, mənlilik deyil, yəni ona baxanda **adamın ürəyi axmır**”.* [3, 7]

Frazeoloji qovuşmalara aid bir nümunə olan bu hissədə isə tərcüməçi analoq tərcümə üsulundan istifadə etmişdir.

Orijinal:

*“I awreddy got it,” Sunny said. She **waved five bucks at me**”.* [19, s.57]

Tərcüməsi:

– “*Götürdüm, –Sanni dedi. Əlindəki **beşliyi havada yellətdi**”.* [3, s. 124]

Daha bir nümunəyə nəzər salmaq. Pul vahidi ilə bağlı olan bu frazeoloji vahid isə frazeoloji birləşmələr qrupuna aiddir və analoq üsulundan istifadə edilərək hədəf dilə ötürülmüşdür. Hədəf dildə verilən qarşılıq isə frazeoloji vahidlərin frazeoloji birliklər qrupuna aid bir misaldır.

Orijinal:

*“I've been just fine, Holden.” She closed the closet door. “How have you been?” The way she asked me, I knew right away old Spencer'd told her **I'd been kicked out**”.* [19, 4]

Tərcüməsi:

*“O saat başa düşdüm ki, mister Spenser hər şeyi buna xəbər verib. **Məktəbdən qovulmağımı deyirəm**”.* [3, 11]

Burada isə yenə də mütərcim tərəfindən analoq tərcümə üsuluna müraciət olunmuşdur.

Orijinal:

*That's what I mean. You take somebody **old as hell, like old Spencer**, and they can get a big bang out of buying a blanket”.* [19, 5]

Tərcüməsi:

*“Yəni **belin bükülə, bir ayağın gorda ola**, özü də adi bir nimdaş hindu adyalı almağına uşaq kimi sevinə biləsən”.* [3, 12]

Bu nümunəni isə təsviri tərcümə üsulunun uğurlu bir nümunəsi kimi misal çəkə bilərik.

Orijinal:

*“Who's hurtin' anybody?” he said, **innocent as hell**”.* [19, s. 57]

Tərcüməsi:

- “*Mənim onnan nə işim var! – Elədedi ki, guya, bundan fağırı yoxmuş*”. [3, s.124]

Təsviri tərcümə üsuluna müraciət etməklə hədəf dilə ötürülən bu nümunə isə frazeoloji birləşmələrin daha bir fərqli nümunəsidir. Hədəf dildə isə bu vahid frazeoloji birləşmə şəklində ifadə olunmuşdur. Tərcümə zamanı frazeoloji vahidin məna yükünə xələl gətirilməmiş, nümunə uyğun şəkildə tərcümə dilinə ötürülmüşdür.

Orijinal:

"M'boy, if I felt any better I'd have to send for the doctor," old Spencer said. That knocked him out. He started chuckling like a madman". [19, 5]

Tərcüməsi:

– *Bilirsən, oğul, əgər özümü azca babat hiss eləsəydim, həkimə gedərdim, – qoca Spenserin atmacası özünə yaman xoş gəldi. Dəli kimi uğunub getdi*". [3, 13]

Yuxarıda qeyd olunan nümunədəki frazeoloji qovuşmalar analoq tərcümə üsulundan istifadə olunmaq dilimizə tərcümə olunmuşdur.

Orijinal:

"I probably would've done it, too, if I'd been sure somebody'd cover me up as soon as I landed. I didn't want a bunch of stupid rubbernecks looking at me when I was all gory". [19, s.58]

Tərcüməsi:

"Çox güman ki, atacaqdım, amma qorxdum ki, mən yerə düşəndən sonra dərhal gəlib üstümü örtən olmayacaq. İstəmərdim ki, yoldan ötən gicbəsər ağzıgöyçəklər gəlib mənim meyitimi orada qan içində görsünlər". [3, s.126]

Bu nümunədə orijinal mətnə verilmiş frazeoloji birliklər hədəf dilə bir qədər fərqli şəkildə, frazeoloji birləşmə şəklində deyil də həqiqi mənalı feli birləşmələrlə ötürülmüşdür. Tərcümə zamanı mütərcim analoq tərcümə üsuluna müraciət etmiş və hər iki nümunəni aydın və başa düşülən şəkildə hədəf dilə tərcümə etmişdir. Hədəf

dildə bu birləşmələrin frazeoloji vahid şəklində verilməməsinə baxmayaq onlar cümlənin mənasını itirməmiş, bədii təsir gücünü qoruyub saxlamışdır.

Orijinal:

“I don't give a damn, except that I get bored sometimes when people tell me to act my age. Sometimes I act a lot older than I am--I really do--but people never notice it. People never notice anything”. [19, 6]

Tərcüməsi:

“Yekə oğlansan, uşaqılıq eləmə,” – deyəndə xətrimə dəyir. Bəzən isə özüm qəsdən yaşımdan böyük görünmək istəyirəm, – ciddi sözümdü, – amma nədənsə heç kəsin gözü bunu görmür. Bu camaat heç vaxt yaxşı şeyi görmək istəmir”. [3, 15]

Bu nümunədə isə mütərcim antonim tərcümə üsuluna müraciət etmiş və nəzərdə tutulan frazeoloji vahidi uğurlu şəkildə hədəf dilə ötürmüşdür.

Orijinal:

*“Since 1888 we have been **molding boys into splendid**, clear-thinking young men.” Strictly for the birds”*. [19, 2]

Tərcümə:

*“1888- ci ildən bəri bizim məktəbdə cəsur və dərrakəli oğlan uşaqları **tərbiyə olunur**. Mənə də yox da”*. [3, 6]

Burada isə kombine tərcümə üsulundan məharətlə istifadə olunmuş və frazeoloji vahid düzgün şəkildə dilimizə transformasiya olunmuşdur.

Orijinal:

*“I thought of **giving old Jane a buzz**, to see if she was home yet and all, but I wasn't in the mood”*. [19, s.58]

Tərcüməsi:

*“Fikrimdən keçdi ki, **Ceynə zəng vurum** görüm evlərinə gəlibmi, amma vurmadım, kefim yox idi”*. [3, s.127]

Eyniylə bu numünədə də orijinal mətndə verilən frazeoloji vahid – frazeoloji birlik hədəf dildə frazeoloji vahidlə ifadə olunmamışdır, lakin bu heç də tərcüməni mütərcim tərəfindən düzgün edilmədiyi mənasına gəlmir. Buradakı ən vacib məsələ mənanın düzgün və dəqiq şəkildə ötürülməsidir ki, oxucu üçün qaranlıq qalan heç bir məqam olmasın. Tərcümə zamanı kalka üsulundan istifadə olunmuşdur.

Orijinal:

“I mean he didn't hit the ceiling or anything. He just kept talking about Life being a game and all. You know”. [19, 6]

Tərcüməsi:

“Avazı yaxşı gəlirdi, içində bir şey yox idi. Elə tutmuşdu ki, həyat oyundur, nə bilim, gərək, bu oyunda... Özünüz bilirsiniz də”. [3, 15]

Burada isə təsviri tərcümə üsuluna müraciət edilmiş və verilən frazeoloji vahid hədəf dilə uyğun şəkildə tərcümə edilmişdir.

Orijinal:

*“For a second, I was tempted to tell her to forget about the matinee. But we **chewed the fat** for a while. That is, she **chewed it**”*. [19, s.58]

Tərcüməsi:

“Bir anlığa ağımdan keçdi ki, ona deyəm, tamaşanı-zadı yadımdan çıxar, amma çənəmiz qızıqdı söhbətə, yadımdan çıxdı. Daha doğrusu, onun çənəsi qızıqmışdı”. [3, s.128]

Daha bir uğurlu tərcümə nümunəsinə nəzər salaq. Burada mütərcim analoq tərcümə üsuluna müraciət edərək məxəz dildəki frazeoloji qovuşmaları hədəf dilə də frazeoloji qovuşma şəklində tərcümə etmişdir. Orijinaldakı cümlənin məcaziliyi və məna yükü düzgün və dəqiq şəkildə tərcümə dilinə ötürülmüşdür.

Orijinal:

“Grand. There's a word I really hate. It's a phony. I could puke every time I hear it. Then all of a sudden old Spencer looked like he had something very good, something sharp as a tack, to say to me”. [19, 6]

Tərcüməsi:

“Nəcib! Ən zəhləm gedən sözdür bu söz. Adam lap iyranir. Hər dəfə bu sözü eşidəndə ödüm ağzımdan gəlir. Birdən qoca Spenserin sir-sifəti elə dəyişdi ki, elə bil, bu saat mənə nə isə şad bir xəbər verəcək, ağıllı bir söz deyəcəkdi”. [3, 15]

Bu nümunədə isə həm ekvivalent tərcümə üsuluna, həm də analoq tərcümə üsuluna mütərcim tərəfindən müraciət olunmuşdur.

Orijinal:

*“I don't remember exactly what I had left, but it was **no fortune or anything**. I'd spent a king's ransom in about two lousy weeks”*. [19, s.59]

Tərcüməsi:

*“İndi yadımda deyil, nə qədər pulum qalmışdı, **hər halda o qədər varlı deyildim**. İkiçə həftənin içində bir atək pul xərcləmişdim”*. [3, s.129]

Təsviri tərcümə üsuluna dair uğurlu bir misalın daha təhlilinə nəzər salmaq. Öncəliklə, məzəxdə verilən nümunə frazeoloji birləşmədir və hədəf dildə isə hər hansı frazeoloji vahid şəklində yox, qısa və yığcam cümlə şəklində ifadə olunmuşdur. Mütərcimin bu tərcüməsini də uğurlu saymaq olar.

Orijinal:

*“Half the time I sort of even forget to pick up my change, at restaurants and night clubs and all. It **drives my parents crazy**”*. [19, s.59]

Tərcüməsi:

*“Çox vaxt da restoranlarda, gecə klublarında-zadda xırdamı geri almağı unuduram. Evdəkilər də bunu biləndə **cin atna minirlər**”*. [3, s.129]

Frazeoloji birlikdə dair ən maraqlı nümunələrdən biri olan bu misalda ekvivalent tərcümə üsulunda istifadə olunmuş, hədəf dildə veriləş qarşılıq isə

frazeoloji qovuşma şəklində öz əksini tapmışdır. Tərcümənin olduqca dəqiq olduğunu düşünür və onu yüksək qiymətləndirirəm.

Orijinal:

*“He put my goddam paper down then and looked at me like he'd just **beaten hell out of me in ping-pong or something**”.* [19, 8]

Tərcüməsi:

*“O, bu çər dəymiş dəftəri bir yana qoyub məğrur-məğrur üzümə baxdı, sanki, indicə **məni pinqponq oyununda-zadında udmuşdu**”.* [3, 18]

Təsviri və analoq tərcümə üsullarından istifadə olunmaqla verilmiş nümunədəki frazeoloji vahidlər tərcümə olunmuşdur.

Orijinal:

*“They're quite touchy about anything like that, especially my father. They're nice and all--I'm not saying that--but they're **also touchy as hell**”.* [19, 2]

Tərcümə:

*“Mənim valideynlərim belə şeylərə yaman dözümsüzdülər, illah da atam. Çox gözəl adamdırlar – buna sözüüm yox, ancaq, neyləyəsən, **bərk dəymədüşərdirlər**”.* [3, 5]

Yuxarıda göstərilən nümunədə mütərcim verilmiş frazeoloji vahidi analoq üsulundan istifadə etməklə dilimizə tərcümə etmişdir. Frazeoloji vahid isə frazeoloji birləşmələrə dair bir nümunədir.

Orijinal:

*“If I'm not mistaken, I believe you also had some difficulty at the Whooton School and at Elkton Hills.” He didn't say it just sarcastic, **but sort of nasty, too**”.* [19, 8]

Tərcüməsi:

*– Səhv eləmirəmsə, elə Huttonda da, Eklton-Hillzdə də sən bu cür çətinliklərlə üzləşmişən. – Bu dəfə onun **dilindən nəinki kinayə, lap zəhrimar yağır**dı.* [3, 20]

Bu nümunədəki frazeoloji birlik isə kalka üsulu ilə tərcümə olunaraq hədəf dilə ötürülüb.

Orijinal:

*“I'd like to **put some sense in that head of yours**, boy. I'm trying to help you. I'm trying to help you, if I can”.* [19, 9]

Tərcüməsi:

– *Bilmirəm, sən**in başına necə ağıl qoyum**. Mən sənə kömək eləmək istəyirəm, oğul! Məni düzgün başa düş. İmkanım daxilində kömək eləmək istəyirəm”.* [3, 21]

Təsviri və analoq üsullarından istifadə edilməklə tərcümə olunmuş nümunə məxəz dildə frazeoloji birliklərə, hədəf dildə frazeoloji qovuşmalara aid bir misaldır.

Orijinal:

- *“I **flunked you in history** because you knew absolutely nothing.*
- *“I know that, sir. Boy, I know it. You couldn't help it”.* [19, 7]

Tərcüməsi:

- *“Mən sən**i tarixdən ona görə kəsmişəm** ki, heç nə öyrənməmişdin.*
- *Özüm bilirəm, ser. Özüm bilirəm. Sizlik bir iş yox idi.* [3, 16-17]

Verilən nümunədə təsviri tərcümə üsuluna müraciət olunmuş və birləşmə hədəf dilə frazeoloji birlik şəklində tərcümə edilmişdir.

Orijinal:

*“Well, I sort of glanced through it a couple of times,” I told him. I didn't want to **hurt his feelings**. He was mad about history”.* [19, 7]

Tərcüməsi:

– *“Yox, niyə ki, bir-iki dəfə açıb baxmışam, – dedim. Sadəcə **onun xətrinə dəymək** istəmirdim. Çünki bu adam öz fənninin tarixin dəlisiydi”.* [3, 16-17]

Bu nümunədə göstərilən frazeoloji vahidlər analoq və kalka üsullarından istifadə olunmaqla hədəf dilə ötürülüb.

Orijinal:

*“It was a **very dirty trick**, but I went over and brought it over to him--I didn't have any alternative or anything. Then I sat down on his cement bed again. [19, 7]*

Tərcüməsi:

*“**Lap heyvanlıq eləyirdi** mənə qarşı, heç hənənin yeri ydi? Əlacım kəsildi, durub dəftəri gətirib ona verdim. Sonra yenə də qayıdıb onun beton çarpayısında oturdum”. [3, 17]*

Bu nümunədə isə analoq və təsviri tərcümə yollarından istifadə olunub və verilmiş frazeoloji vahid hədəf dilə ötürülmüşdür.

Orijinal:

*“I know I did,” I said. I said it very fast because I wanted to stop him before he started reading that out loud. But you couldn't stop him. He was **hot as a firecracker**”. [19, 7-8]*

Tərcüməsi:

– *“Özüm bilirəm. Yazmışam, – dedim. Özü də bunu elə cəld dedim ki, heç olmasa, bu qeydi oxumağa ona imkan verməyim. Amma onu saxlamaq çətin idi, **yaman cuşa gəlmişdi**”. [3, 18]*

Frazeoloji birləşmələrə aid bu nümunədə isə mütərcim təsviri tərcümə üsuluna müraciət etmiş və verilmiş frazeoloji vahidi hədəf dilə ötürmüşdür.

Orijinal:

*“I can't stand that stuff. It **drives me crazy**. It makes me so depressed I go crazy. I hated that goddam Elkton Hills”. [19, 9]*

Tərcüməsi:

*Mən belə şeylərə dözən deyiləm. O saat özümdən çıxıram. **Hirsimdən az qalırım, dəli olam.** Nifrət edirəm o EkltonHillzə". [3, 20]*

Bu nümunədə isə analoq tərcümə üsulundan istifadə olunub. Verilən nümunə əsərin bir sıra hissələrində birləşmənin müxtəlif sinonimlərindən istifadə edilməklə tərcümə edilmişdir.

Orijinal:

*"Hi," I said, but I didn't look up from my book. With a guy like Ackley, if you looked up from your book you **were a goner.** You **were a goner anyway,** but not as quick if you didn't look up right away". [19, 12]*

Tərcüməsi:

*"– Salam, – dedim, amma başımı kitabdan qaldırmadım. Ekli kimisinə görə işini yarımçıq qoydunsa, **onda batdın. Onsuz da zəhləni tökəcəm,** amma başını qaldırmasan, heç olmasa bir az vaxt udarsan".*

Analoq və təsviri tərcümə üsullarının kombinasiyəsindən istifadə olunmaqla tərcümə olunan bu nümunələr frazeoloji birləşmələr sırasına daxildir.

Orijinal:

*"Nobody won," I said. I **sneaked a look** to see what he was fiddling around with on my chifonier". [19, 12]*

Tərcüməsi:

– *"Dedim ki, heç kim udmadı. – **Çəpəki ona göz qoydum.** Bilmək istəyirdim, görüm mənim dolabımın böyründə nə qurdalanır". [3, 27-28]*

Burada mütərcim kalka üsulundan istifadə etməklə frazeoloji vahidlərə hədəf dildə qarşılıq tapmışdır.

Orijinal:

*“Look. Suppose, for instance, Stradlater was wearing a tie or something that you liked. Say he had a tie on that **you liked a helluva lot**--I'm just giving you an example, now”.* [19, 15]

Tərcüməsi:

– *“Bura bax, tutaq ki, Stredleyterin əynindəki qalstuk, ya başqa şey sənə xoşuna gəlir. Deyək, elə qalstuk olsun və bu, sənə **xoşuna gəlir**, mən bunu misal üçün deyirəm”.* [3, 33]

Yuxarıda verilən nümunələrin tərcüməsində isə mütərcim analoq tərcümə üsuluna müraciət etməklə hədəf dilə ötürmüşdür.

Orijinal:

*“I didn't have anything special to do, so I went down to the can and **chewed the rag with** him while he was shaving. We were the only ones in the can, because everybody was still down at the game.* [19, 16]

Tərcüməsi:

*“Elə bir işim olmadığına görə mən də durub əl-üz yuyulan otağa getdim. İstəyirdim, o üzünü qırxıb qurtaranacan **bir az laqqırtı vuraq**. Burada da bir o idi, bir də mən. Uşaqlar hələ futboldan qayıtmamışdılar”.* [3, 35-36]

“Boş-boş danışmaq” kimi tərcüməyə də malik olan bu birləşmə analoq tərcümə üsulu vasitəsilə hədəf dilə çevrilmiş və “*laqqırtı vurmaq*” şəklində öz əksini mətn daxilində tapmışdır.

Orijinal:

*“I got about a hundred pages to read for history for Monday,” he said. “How 'bout writing a composition for me, for English? I'll **be up the creek** if I don't get the goddam thing in by Monday, the reason I ask. How 'bout it?”* [19, 16]

Tərcüməsi:

– "Birinci günəcən tarixdən azı yüz səhifə dərs oxumalıyam – o dedi. – Bəlkə, mənim üçün ingilis ədəbiyyatından bir inşa yazasan. Birinci gün təhvil verməsəm, **işim xarabdı**, ona görə deyirəm. Yazarsan?"

Bu nümunədə isə analoq tərcümə üsulundan istifadə etməklə frazeoloji birləşmələr hədəf dilə ötürülmüşdür. Frazeoloji vahidlər hər iki dildə frazeoloji birləşmələrə aiddir.

Orijinal:

*"That's something else that **gives me a royal pain**. I mean if you're good at writing compositions and somebody starts talking about commas". [19, 17]*

Tərcüməsi:

*"Belə söhbətləri eşidəndə **qarnımın ağrısı tutur**. O mənada ki özün yaxşı inşa yazan olasan, başqası da gəlib sənə nöqtə-vergüldən dəm vura". [3, 37-38]*

Bu nümunədə verilən frazeoloji birləşmə hərfi mənada "bezdirici, sıxıcı" və s. kimi mənalara malik olsa da, mütərcim onu təsviri tərcümə üsulundan məharətlə istifadə etməklə hədəf dilə ötürmüşdür.

Orijinal:

*"I started imitating one of those guys in the movies. In one of those musicals. I hate the movies like poison, but **I get a bang** imitating them. [19, 17]*

Tərcüməsi:

*"Başladım kinoda gördüyüm bir oğlanı yamsılamağa. Bir musiqili komediya var, orada görmüşəm. Əslində, kinodan zəhləm gedir, amma orada gördüklərimi yamsılamaqdan **xüsusi ləzzət alıram**". [3, 37-38]*

Bir şeydən zövq almaq, onu həvəslə izləmək mənasına gələn "**to get a bang**" frazeoloji ifadəsi dilimizə mütərcim tərəfindən "xüsusi ləzzət almaq" kimi tərcümə olunmuşdur. Hədəf dildə verilən qarşılıq da frazeoloji birləşmədir. Bu nümunədə isə analoq tərcümə üsuluna yer verilmişdir.

Orijinal:

*“All of a sudden--for no good reason, really, except that I was sort of in the mood for **horsing around**--I felt like jumping off the washbowl and getting old Stradlater in a half nelson”*. [19, 17-18]

Tərcüməsi:

*“Və qəfildən, heç özüm də bilmirəm niyə – bəlkə də, bu gün **mənim yaman şitliyim tutmuşdu**, ona görə – ağıma sarsaq bir fikir gəldi: oturduğum yerdən sıçrayıb bu sarsaq Stredleyterə qarşı ikiqat nelson fəndi işlətmək istədim”*. [3, 38-39]

Frazeologizmlərin frazeoloji qovuşma və frazeoloji birləşmə tiplərinə aid nümunələrin olduğu bu hissədə frazeoloji vahidlərin tərcüməsi zamanı analoq və təsviri tərcümə üsullarından istifadə olunmuşdur.

Orijinal:

*“It was a very old, terrific record that this colored girl singer, Estelle Fletcher, made about twenty years ago. She sings it very Dixieland and whorehouse, and it **doesn't sound at all mushy**”*. [19, 63]

Tərcüməsi:

*“Çoxdanın valı olsa da, dəhşət şey idi. Zənci müğənnisi Estella Fletçerin ifasında, iyirmi il bundan qabaq yazılıb. O, bu mahnını cənub ləhcəsində, bir növ küçəqızları sayaq oxuyurdu, buna görə də bayağı, **zəhlətökən deyildi**”*. [3, 138]

Frazeoloji birliklərə aid bu nümunədə mütərcim təsviri tərcümə üsulundan istifadə etməklə verilmiş nümunəni dilimizə tərcümə etmişdir. Hədəf dildə isə verilən qarşılıq tam oalarq frazeoloji birləşmə ilə deyil məcazi mənalı feil tərkibi ilə ifadə olunmuşdur.

Orijinal:

*“After the Christmas thing was over, the goddam picture started. It was so putrid I couldn't **take my eyes off it**”*. [19, 75]

Tərcüməsi:

*“Milad tamaşası da qurtarandan sonra, nəhayət, çər dəymiş film başlandı. O qədər murdar şey idi ki, **gözümü də çəkə bilmirdim**”.* [3, 167]

Hər iki dildə frazeoloji birliklərə aid nümunələr ekvivalent tərcümə üsulundan istifadə olunmaqla tərcümə olunmuşdur. Verilən nümunəni dilimizə eyni zamanda *“baxa-baxa qalmaq, gözü qalmaq”* və s. kimi tərcümə etmək olar.

Orijinal:

*“The part that got me was, there was a lady sitting next to me that cried all through the goddam picture. **The phonier it got, the more she cried**”.* [19, 76]

Tərcüməsi:

*“O kinoda baş açmadığım bir şey vardısı da, o da yanımda əyləşən xanımın bu murdar film qurtaranacan ağlaması oldu. **Hönkürtüsü artdıqca ürəkdən ağlamadığı daha aydın bilinirdi**”.* [3, 168]

Bu nümunədə isə verilmiş frazeoloji vahidin hərfi tərcüməsi *“saxtakar, ikiüzlü, yalançı olmaq”*-dır, lakin mütərcim isə bu frazeoloji ifadəni dilimizə bir qədər fərqli şəkildə tərcümə etmişdir. O, təsviri tərcümə üsuluna müraciət etməklə verilmiş frazeoloji birliyi *“hönkürmək”* kimi tərcümə etmişdir.

Orijinal:

*“It wouldn't be too bad if they'd just **take you out** and shoot you or something, but you have to stay in the Army so goddam long”.* [19, 76]

Tərcüməsi:

*“Yenə səni o saat **tutub güllələsələr**, dərd yaradı, amma, gərək, neçə il bu andıra qalmış orduda qulluq eləyəsən”.* [3, 169]

Orijinalda verilən *“take out”* frazeoloji birləşməsinin kimisə, nəyisə tutmaq; aparmaq; kənarlaşdırmaq kimi mənaları vardır. Mütərcim isə bu birləşməni isə *“shoot-güllələmək”* feli ilə birlikdə tərcümə edərək dilimizə uyğunlaşdırmışdır. Nümunə analoq tərcümə üsulundan istifadə edilməklə hədəf dilə transformasiya edilmişdir

Orijinal:

“In case you don't live in New York, the Wicker Bar is in this sort of swanky hotel, the Seton Hotel. I used to go there quite a lot, but I don't any more. I gradually cut it out”. [19, 77]

Tərcüməsi:

*“Əgər Nyu–Yorkda yaşamayanınız varsa, onda bəri başdan deyim ki, Viker-bar çox bahalı, dəbdəbəli bir mehmanxanada, “Seton Hotel” mehmanxanasındadır. Əvvəllər tez-tez ora gedərdim. İndi **tərgitmişəm**, heç yolum da düşmür”*. [19, 171]

“Nəyisə atmaq, buraxmaq, dayandırmaq” kimi mənalara sahib olan *“cut out”* frazeoloji birliyi analoq tərcümə üsulu ilə dilimizə tərcümə edilmiş, *“tərgitmək”* feli ilə ifadə olunmuşdur.

Orijinal:

“Boy, I sat at that goddam bar till around one o'clock or so, getting drunk as a bastard. I could hardly see straight. The one thing I did, though, I was careful as hell not to get boisterous or anything”. [19, 81]

Tərcüməsi:

*“İlahi, düz gecə saat birəcən o andıra qalmış bardan çıxı bilmədim. Tamam lül-qənbər olmuşdum. Gözüm heç nəyi seçmirdi. Bir şey ağlımdaydı ki, burada **səs-küy salmaq** olmaz”*. [3, 181]

“Get” feli ilə birlikdə frazeoloji tərkib yaradan *“boisterous”* sifəti *“səs-küy salmaq; hay-küy qaldırmaq”* kimi mənalara malikdir. Mütərcim də bu birləşməni hədəf dilə tərcümə edərkən onun ilkin mənalarından birini istifadə etmiş və ekvivalent tərcümə üsulu ilə dilimizə ötürmüşdür.

Orijinal:

“The best break I had in years, when I got home the regular night elevator boy, Pete, wasn't on the car”. [19, 85]

Tərcüməsi:

“*Bu neçə ildə heç belə **bəxtim gətirməmişdi**: evimizə çatanda bizim daimi gecə liftçimiz Piti orada görmədim*”. [3, 190]

İlkin həqiqi mənada “*nəyəyə ara vermək, fasilə vermək*” kimi mənalara malik olan “to have a break” frazeoloji birləşməsi bu nümunədə bir qədər fərqli şəkildə ifadə olunmuşdur. Konteksdən çıxış edərək mütərcim isə bu birləşməni “*bəxti gətirmək*” şəklində tərcümə etmişdir. Birləşmənin tərcüməsində təsviri tərcümə üsulundan istifadə olunmuşdur.

Orijinal:

“*It was **dark as hell** in the foyer, naturally, and naturally I couldn't turn on any lights. I had to be careful not to **bump into anything and make a racket***”. [19, 86]

Tərcüməsi:

“*Dəhlizə **cəhənnəm qaranlığı çökmüşdü** və məlumdur ki, heç bir işığı-zadı yandıra bilməzdim. Gərək, **şaqqıltı salmamaq** üçün elə ehmal, elə üslub tərpanəydim ki, heç nəyə **ilişməyəydim***”. [3, 191]

Əsərin 21-ci fəslində verilmiş bu hissədə bir sıra frazeoloji birləşmə nümunələrinə rast gələ bilərik. Frazeoloji vahidlərin həm frazeoloji birləşmə, həm də frazeoloji birlik növlərinə aid olan bu nümunələr analoq və təsviri tərcümə üsullarının köməyi ilə dilimizə tərcümə edilmişdir. Hədəf dildə verilən qarşılıqlardan ikisi frazeoloji birləşmə, biri isə sadə quruluşa malik feldir.

NƏTİCƏ

Bəşəriyyətin inkişaf etməsi ilə tərcüməyə ehtiyac həmişə olmuşdur və olacaq. Elmin, təhsilin və mədəniyyətin inkişafının bu səviyyəyə çatdığı bir zamanda bu tələbat getdikcə artmaqdadır. İnsanların başqa xalqların dilini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini, ədəbiyyatını öyrənməyə olan marağının artması xüsusilə bədii tərcüməyə ehtiyacı artırır. Bədii tərcümə digər növlərdən öz çətinliyinə, dil üslub xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Məhz bu səbəbdən tərcümə praqmatik və bədii olmaqla iki növə ayrılır. Praqmatik (informativ) tərcümədən fərqli olaraq, bədii tərcümədə idiomatik ifadələr, məcazi mənali sözlər və söz birləşmələri, frazeologizmlər, realilər sətiraltı mənalar üstünlük təşkil edir. Belə bir nəticəyə gəlirik ki, bir əsəri tərcümə etməzdən əvvəl, tərcüməçi tərcümə edəcəyi əsər və müəllif haqqında geniş fon biliyinə sahib olmalı, müəllifin üslubu, digər əsərləri və düşüncə tərzini ilə tanış olmalı, məxəz və hədəf dilləri mükəmməl bilməlidir. Bədii tərcümə ilə məşğul olan insanlar adətən özləri də şair və ya yazıçı olur və düşünürəm ki, onların tərcümələri daha uğurlu tərcümə hesab edilə bilər.

Bədii tərcümədə tərcüməçinin üzləşdiyi ən böyük çətinliklərdən biri sətiraltı mənaların düzgün başa düşülməsi və poetikliyin qorunaraq hədəf dildə düzgün ifadə edilməsidir. Bunun üçün tərcüməçilər analoq, ekvivalent, kalka, təsviri, əvəzetmə, antonim, kombinasiya kimi tərcümə üsullarından, kompensasiya metodundan, atılma və əlavələrdən istifadə edir. Tərcümənin uğurlu alınması üçün bu üsulların mahiyyətini dərk etmək, düzgün tərcümə üsulunu seçmək vacibdir.

Tərcümədə mühüm rol oynayan amillərdən biri də dil və mədəni dəyərlər məsələsidir. Hər bir xalqın özünəməxsus dili və mədəniyyəti vardır. Bu dillərdə yazılan əsərlər isə tərcümə zamanı başqa bir dilə transformasiya edildikdə mütərcimlər və eyni zamanda dilmanlar üçün qəliz problemlər yarada bilərlər. Bəzi hallarda məxəz dildə verilmiş söz və ya ifadənin hədəf dildə qarşılığını tapmaq mümkün olmur. Bu birbaşa dillər və mədəniyyətlər arasındakı fərqlərdən qaynaqlanır.

Frazeoloji birləşmələr də bu qrupa daxil olan dil vahidləridir. Onlar da milli özünəməxsus xüsusiyyətlərini daşdığı üçün tərcümə prosesi üçün müəyyən çətinliklər törədə bilirlər.

Dissertasiyada işinin ümumi mövzusu olaraq frazeoloji birləşmələrin nəzəri və praktik xüsusiyyətlərindən ibarətdir. Tədqiqat işinin tərkibə daxil olan fəsil və yarımfəsillərdə bu mövzu ətraflı şəkildə araşdırılmış və lazımı təhlillər aparılmışdır.

Birinci fəsildə frazeoloji birləşmələr və onlar növləri haqqında ətraflı nəzəri məlumat verilmiş, müxtəlif dilçi alimlərin və nəzəriyyəçilərin bu mövzuya həsr olunmuş əsərlərindən müəyyən istinadlar edilmişdir.

Birinci fəslin ilk yarımfəsli əsasən nəzri xarakter daşıyır və frazeoloji birləşmələr haqqında ətraflı məlumat bu hissədə öz əksini tapmışdır. Frazeoloji birləşmələrin növləri, onların semantik qruplara ayrılması və bəhs olunan hər bir məsələyə dair müxtəlif və əhatəli nümunələrə bu hissədə yer verilmişdir.

Birinci fəslin ikinci yarımfəsli isə Azərbaycan dili və ingilis dilində frazeoloji vahidlərin müqayisəli təhlili aparılmış, mövcud fərqlərin qavranılması üçün nümunələr verilmişdir. Bu yarımfəsildə eyni zamanda həm Azərbaycan ədəbiyyatına, həm də dünya ədəbiyyatına məxsus nəsr və nəzm əsərlərinin dilində işlənmiş frazeoloji birləşmələrdən gətirilən nümunələr də daxil edilmişdir.

Dissertasiya işinin ikinci fəslisi isə daha çox praktiki xarakter daşıyır. Əsərdə istifadə olunan frazeoloji birləşmələrin geniş təhlili məsələsinə bu hissədə yer verilmişdir.

İkinci fəslin birinci yarımfəsli C.D.Selincerin həyat və yaradıcılığı haqqında ətraflı məlumat verilmiş, yazıçının müxtəlif əsərlərinin adları çəkilmişdir. Bu hissədə həm də “Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan” əsəri və mövzusu haqqında məlumata yer verilmişdir.

İkinci fəslin ikinci yarımfəsli isə adı çəkilən əsərdə işlədilən frazeoloji birləşmə nümunələri seçilmiş və onların məxəz dilə tərcümə yolları araşdırılmışdır.

Yarımfəslin əvvəlində frazeoloji birləşmələrin necə və hansı üsullarla hədəf dilə ötrüləbilməsi haqqında izahlı məlumat verilmişdir.

Aparılan tədqiqat işləri və araşdırmalar nəticəsində frazeoloji birləşmələrin tərcüməsinə dair əsasən 6 üsul fərqləndirilir. Bunlara ekvivalent üsulu, analoq üsulu, təsviri tərcümə, antonim tərcümə, kalka üsulu və kombinə tərcümə üsulları daxildir.

Tədqiqat işindən gəlinən nəticəyə əsasən, bu üsullardan ən çox istifadə olunanların analoq, təsviri tərcümə və kalka tərcümə üsulları olduğu görünür. digər iki üsuldan da müəyyən hallarda istifadə olunur.

Nəticə olaraq, frazeoloji birləşmələr dil və tərcümə sahələri üçün olduqca vacib dil vahidləridir və bu vahidlərin daha geniş şəkildə araşdırılması və tədqiq olunması vacibdir. Bu mövzuya dair müxtəlif tədqiqat və elmi işlərin yazılması, mövzunun daha da dərinədən öyrənilməsi və araşdırılması işinə öz böyük töhfəsini verəcək.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Axundov A. Ümumi dilçilik. Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 280 s.
2. Bayramov Q.H. Tərcümə sənəti. Bakı: OKA Ofset, 2008, 218 s.
3. C.D.Selincer. Çovdarlıqda uçurumdan qoruyan. Bakı: Qanun, 2015, 256 s.
4. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. II hissə. Leksika. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 192 s.
5. Cəfərli T. Aforizmlər və hikmətli sözlər. Bakı: 2019, 118 s.
6. Əliyev X.C. İngiliscə-Azərbaycanca əhatəli lüğət. Bakı: Zəkioglu, 2016, 1068 s.
7. Hüseynov M.A. Poetik frazeologiya. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 166 s.
8. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı: Nurlan, 2008, 442 s.
9. İsmayıl Şıxlı. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. Bakı: Şərəq-Qərb, 2005, 400 s.
10. Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I cild (2 cildə). Bakı, 2019, 484 s.
11. Məmməd zadə K. İngiliscə-Azərbaycanca-Rusca Frazeoloji Lüğət. Bakı: Qafqaz Universiteti, 2008, 323 s.
12. Mətanət Yaquqbızı. Atalar sözləri. Bakı: Nurlan, 2013, 476 s.
13. Süleyman Rüstəm. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə. I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 256 s.
14. Tahirova V.İ. Azərbaycan dilində məkan və zaman bildirən frazeoloji birləşmələr. Bakı: Elm və təhsil, 2008, 144 s.
15. Teymurova T. Fikrət Qoca yaradıcılığında frazeoloji birləşmələr// Əlyazmalar yanmır, 2018, No2 (7), s.184-190
16. Vahabzadə Bəxtiyar. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild (Poemalar). Bakı: Öndər, 2004, 320 səh.

İngilis dilində:

17. Agatha Christie. The mystery of the blue train
18. Agatha Christie. Hallowe'en party
19. J.D.Salinger. The Catcher in the Rye//[https:// www.pdfdrive.com/catcher-in-the-rye-books.html](https://www.pdfdrive.com/catcher-in-the-rye-books.html)
20. Rustamova N.A, İbragimova S.I – Definition of phraseological units, their semantic features, history of the study of phraseological units// International Journal on Orange Technologies// Volume:03, issue:04. p.323-326
21. Shakhodat Paradaeva, Mamasharif Paradaev – Semantic, structural and expressive-stylistic classification of phraseological units// Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal// Volume 2021, issue 06, article 19. p.195-205
22. Vinogradov V.V. Selected Works. Lexicology and Lexicography. - M.:1977. - P. 140-161.
23. Vira Dribniuk. Typology of phraseological units in English// http://www.rusnauka.com/10_ENXXIV_2007/Philologia/21605.doc.htm

İnternet resursları:

24. <https://aydinyol.aztc.gov.az/newsview/1263/Uchurumdan-qorunan-Selincer>
25. https://az.wikipedia.org/wiki/Cerom_Selincer
26. <https://www.britannica.com/biography/J-D-Salinger>
27. https://en.wikipedia.org/wiki/J._D._Salinger#List_of_works
28. <https://azleks.az/dictionaries/3/azerbaycan-dilinin-frazeologiya-lugeti>
29. <https://azgrammar.top/dilciliyin-sah%C9%99ri-etimologiya-lug%C9%99cilik-dialektologiya/>
30. <https://studylib.net/doc/25333716/phraseological-units-and-their-translation>